

Böszörményi zsványnyelvi szójegyzékek

KIS TAMÁS

1. A magyar tolvajnyelv legkorábbi hiteles emlékei a 18. század utolsó harmadából származó zsványnyelvi szójegyzékek (KIS 2020: 274–281), amelyeknek értékét az is növeli, hogy ezt a néhány glosszáriumot közel száz évig nem követték hasonlók: majd csak a 19. század második felében találkozunk nagyobb mennyiségben újabb, ám korántsem ilyen közvetlen forrásból származó tolvajnyelvi adattal (vö. TORONYAI 1862: 27–33, BERKES 1888: 98–182).

A zsványnyelvi szavak gyűjtésének fő oka a 18. században (és utána még hosszú ideig) a tolvajok könnyebb felismerése, elfogása és az elfogottak bűnösségének bizonyítása volt. A szójegyzékek összeállítói abból a feltevésből indultak ki, hogy aki a bűnözők nyelvét ismeri, használja, az maga is bűnöző, azaz felismerték, hogy a nyelv nem egyszerűen csak információközlésre szolgál, hanem identitásjelző eszköz is, a csoporthoz, közösséghez tartozás pregnáns kifejezője (KIS 2001: 251–252). Éppen ezért a bandákba szerveződött vásári tolvajok (vagy a saját magukra használt megnevezéssel: *zsványok*) elleni perekben a bíróságok különös figyelmet fordítottak a tolvajnyelv megismerésére.¹

2. A zsványokról a korabeli periratokból tudjuk, hogy vásárokról vásárokra jártak, és loptak mindent, ami mozdítható volt: pénzt, szövetet (gyolcsot), szoknyát, nadrágot, csizmát, kalapot, szűrt, bármit. Ha úgy adódott, a szekerekről a lezárt ládát is ellopták, amit aztán később egy nyugalmas helyen feltörték, de a zsebtolvajlás, zsebmetszés vagy a részek kifosztása is szokásos tevékenységük közé tartozott.

A fennmaradt iratokban megnevezett vásári tolvajok száma a százat is megközelíti.² Ezek a bűnözők alkalmilag egy-egy vásárban vagy vásárba menve kisebb csoportokba verődtek, mert a lopások sikeres elkövetéséhez több személy

¹ A magyar igazságszolgáltatás képviselőinek érdeklődését a bűnözők nyelve iránt jól mutatja, hogy 1783-ban a német argóról (Diebessprache) is készült hasonló szójegyzék (KIS 2001, HOFFMANN–KIS 2009).

² A zsványok nagy számáról a büneiért 1776-ban halálra ítélt Czagány András így nyilatkozott: „Ha Böszörménytől fogva Nánásig csináltatnák az Akasztó fát, még sem férne reá, ha mind fel aggnának” (HBML IV. A. 1018/d. 2. cs.).

„munkamegosztására” volt szükség, majd dolguk végeztével osztoztak a zsákmányon. Az egyik 1775–1776-os egri per jegyzőkönyvéből az is kiderül, hogy sokan egy országos kiterjedésű, szervezett bandába tartoztak, amely kompániának fővezére és alvezérei voltak, tagjai esküt tettek, „tolvajiskolát” működtettek, jutalmazták a hallgatást a vallatások során,³ az újoncokat a tolvajlás trükkjein⁴ túl a zsványnyelvre is megtanították⁵ stb. Természetesen nem minden vásári tolvaj tartozott ebbe a péterváradai vezér által irányított bandába,⁶ de a különböző kisebb-nagyobb⁷ társaságokba tömörülő zsványok ismerték egymást.⁸

Ez a tisztességes társadalomtól viszonylag elkülönülő, erősen összetartó csoportokba való szerveződés lehetett a legfőbb oka annak, hogy a vásári tolvajok között kialakult a rájuk jellemző (saját elnevezésükkel) *nyalavinyelv*, amit ők maguk és a bíróságok is a zsványokhoz tartozás azonosító jegyeként ismertek el.⁹ A 18. századi vásári tolvajok zsványnyelvre országosan többé-kevésbé egy-

³ „Ha valamelyiketek rabságban többi Társaidd ellen nem vall semmit, vané valami jutalma annak, es kitül? — Igen is van jutalma; Es az olyanokat a Tiszt[art]o szokta jutalmazni, s pénzt adni nékiek.” (BFL IV. 1223. e. 13. d., 1552. cs., 1. irat, 17. oldal; ugyanez: MNL HML XII-3/b. 16. d., C/1. cs., 12. oldal).

⁴ „Olyan Sívány is az Oláh Bokor Judith, hogy nállánál nagyobb sem kell eő tanított engemet erre’ a’ Síványságra, eő volt a’ Praceptorom mert már eő az előtt is jól tudott hozzá” (MNL OL C 43 – Acta secundum referentes – Sauska – 1782 – Fasc. 62.).

⁵ „én ezektül tanúltam a ZSivány Nyelvet, ugy mint Ujvársai Miskátul, Czipo Samutúl, és Joskátul, a kik nekem Le irták papirosra, mivel tudtam olvasni” (MNL HML XII-3/b. 16. d., C/1. cs., 3. oldal; ugyanez: BFL IV. 1223. e. 13. d., 1552. cs., 1. irat, 24. oldal).

⁶ „Az leg föllebb valo ZSivanyt kinek hijak közületek? — Lakatosnak nevezik [...] ritkan ZSivánkodik maga hanem eő hozzá hordják a ZSiványságot S minden lopott jószágoknak fele az övé, Péterváran allandoúl lakik Zsellérségben a Magyar Uczában a pirosi Kapunál: Tud Magyarúl Ráczul, Németül Deakúl. Eő petsétet tart, írást tud, a többi ZSiványok[na]k Passusokat ad, az Császár hajós Kormanyossának írja magát lenni, ez mindenkor tizenkét tanítványokat tartt, és tanitt maga mellett, kiket vonyó, vagy is hajó huzó legények[ne]k nevez lakatosnak pedig hivatattik, mert annak előtte Lakatos Mester ember volt Sármelyéken Fejér Vármegyében Ennek iskolájában Panni Dorkával én is voltam Péterváran valami két hetig, az egész tolvaj Compániának nevei Eő nála vannak föl írva. Ez parancsol mint a Tiszt[art]onak, mind a Kajszernek ki Után ezen Kettőt nagyobbak[na]k tartúnk többínél.” (BFL IV. 1223. e. 13. d., 1552. cs., 1. irat, 14–15. oldal; ugyanez: MNL HML XII-3/b. 16. d., C/1. cs., 12. oldal).

⁷ Egy-egy banda akár meglehetősen kiterjedt is lehetett. Vö. „Mennyiből áll az a Reszegi Zsivány Companiaja? (...) Csak emlékezzél reá, a’ többiekre is, mert azt mondgyák hogy az az eő Companiaja Tokajtul fogva a Dunáig tart?” (MNL OL C 43 – Acta secundum referentes – Sauska – 1782 – Fasc. 62.).

⁸ „A Szemérül is meg ismérem, Ha’ Rea nezek, nem is ugy beszélnek eők mint mide nem Ertem a’ beszédgyeket, és Sokad magokkal szoktak jární” (MNL SzSzBML IV. 9. cc. 63. d., Fasc. 8., № 70., 6. oldal). „egymást egymás nyelverülmeg ismérjük, és oszve akadván mindgyárt megismérjük egymást” (uo. 15. oldal).

⁹ „mind a’ nyelvet tudja, mind hasonlú Sívány” (MNL HBML HbFl IV. A. 505/e. 16. d., 1776. № 14., 20r). „A’ Hajdú Városokon bizonyos ZSiványokat vagy is Vásári Tolvajokat meg fogtak, kik magokba térvén ki vallották hogy mitsoda Terminusokkal magok között szoktak élni: arra nézve F.[ölséges]H.[elytartó]K.[írályi] Magyar Tanátsnak Kegyelmes Parantsolattyából azon közöttők folyó Terminusok vagy is szók a’ végre hirdetteknek K[egye]l[me]tek között hogy azok-

séges és elterjedt lehetett¹⁰ köszönhetően annak, hogy e tolvajok szerte az országban¹¹ megfordultak.

Más bűnözők (ló- és marhatolvajok, pincefeltörők, betörők stb.) körében a tolvajnyelvnek semmilyen nyomát nem találtam ebben a korban a levéltári iratokat lapozgatva. Még a későbbi, 19. századi betyárok nyelvéről sincsenek adataink, jóllehet esetükben tudunk nagyobb létszámú bandák létezéséről, és ez alapján feltételezhetnénk közöttük valamiféle saját csoportnyelv meglétét.¹² Majd az 1800-as évek második felében feltűnő városi bűnözés és bűnbandák hoztak létre egy olyan — egyébként erősen német hatás alatt álló — tolvajnyelvet, amelyet legkorábbi tolvajnyelvi szótáraink mutatnak be (JENŐ–VETŐ 1900, Államrendőrség 1911).

3. A 18. század utolsó harmadából származó zsványnyelvi szójegyzékek keletkezése annak köszönhető, hogy 1775 és 1777 között Magyarország számos településén (Balkány, [Hajdú]Böszörmény, Debrecen, Eger, Miskolc, [Tisza]-Nagyfalu, Nagykálló, [Hajdú]Nánás, Pest, Szügy, Újfehértó stb.) folytak eljárások és büntető perek vásári tolvajok ellen. Három városban: Miskolcon, Egerben és Böszörményben a perben részt vevő hivatalos személyek úgy döntöttek, hogy a vádlottak által használt tolvajnyelvi szavakból külön listát állítanak össze. A vallatások vezetői rákérdeztek a zsványnyelv ismeretére,¹³ és a jegyzőkönyvek tanúsága szerint a vád alá helyezett személyeknek efféle kérdéseket tettek fel: „Hát Zsiván Nyelven beszélni hol tanúltál? — Egyéb helyen, s egyéb képpen nem tanulta[m], hanem mióta Veszprémyhez állottam azóta tőlők tanulta[m] egynyhány szót”.¹⁴ A jegyzőkönyvekben magára a zsványnyelvre is találunk adatokat: „Azon idegen SZokon beszélő Tolvajóknak

ról azon Vásári káros Tolvajokat leg hamarébb észre vehessék, és mihelyest valakitől ollyas Terminusokat hallananak azonnal megragattassák” (OSZK, Fol. Hung. 1581., 4. füzet, 45v).

¹⁰ „Még másutt ezen a’ részen kívül hol vetted észre hogy illyen Sivány Tolvajok vagynak? és ezt a Nyelvet értik? — Tudom, hogy mikor Székes Fehér Vármegyében voltam kvartélyban ott leg többet láttam, és ott is ez a’ Nyelv vagyon.” (MNL OL C 43 – Acta secundum referentes – Sauska – 1782 – Fasc. 62.).

¹¹ Miként az egyik vásári tolvaj vallotta: a zsványok „az egész országban el szoktak szélledni; Sött Horváth, Erdély és Lengyel, s több országokban is elegen vadnak Közülök, az országban szoktak Gyakrabban meg fordulni Kecskeméten Pesten nappal az Invalidában a’ Korcsmákban SZoktak lenni, ejjel SZélledve az a Vásárban: Szegeden Péter Várán, Győröt Komáromban, Fejér Vároton, Veszprémben, Pápán, Miskolczon Debreczenyben Váradon Tokajban, és ezek mind változott nevekkal élnek.” (BFL IV. 1223. e. 13. d., 1552. cs., 1. irat, 8–9. oldal; vö. MNL HML XII-3/b. 16. d., C/1. cs.). A jegyzőkönyvekben megnevezett településeket nézve is láthatjuk, hogy Szatmárnémetitől Győrig, Kassától Újvidékig terjedt a vásári tolvajok tevékenységi területe.

¹² A próbálkozások, amelyek a betyárok nyelvét akarták bemutatni, sikertelennek tekinthetők (lásd TÖMÖRKÉNY 1898: 37–48, 85–93, SIKLÓSSY 1933, vö. még LEHR 1914).

¹³ „Sivány vagy e’, és tudode’ a’ Sivány nyelvet?” (MNL SzSzBML IV. 9. cc. 63. d., Fasc. 8., № 38., 3. oldal).

¹⁴ MNL HML XII-3/b. 15. d. e/8. cs., 18. oldal.

Beszédjékrül, mit tudsz, mit hallottál? beszéldel. — Egyebet nem tudok, nem is hallottam azon SZóruL, hanem hogy egyszer előttem az utban a' Pista a' Disznót SZuszogonak ~~hivta~~ az ökröt pedig SZörösnek vagy minek hivta, és egymás között Jancsival ezen a beszeden beszélgettek”.¹⁵

A büntető eljárások során a különböző településeken folyó pereket összekapcsolták, a bíróságok egymás között információkat cseréltek, leveleztek, valomás- és iratmásolatokat küldtek egymásnak, hiszen a perbe fogott vádlottak nem egy esetben ismerték egymást, együtt loptak, élettársak voltak, időnként közösen vándoroltak, esetleg (idény- vagy alkalmi) munkát végeztek ugyanazon a helyen stb. A bíróságok által egymásnak megküldött anyagban minden biznnyal ott szerepeltek a ma ismert szójegyzékek másolatai is. Erre tesz utalást 1775. december 6-án Almásy József, ezt írván Vécsey László egri püspöki fiskálisnak Miskolcra küldött levelében: „az adnectalt¹⁶ Vocabulat kedvesen vesszük, melyet ha együve Kapcsolunk az nálunk le írot Szavakkal, majd közel egy Nyelv telik belüle ezel.”¹⁷

4. Eddigi ismereteink szerint a 18. századból három zsványnyelvi szójegyzék(csoport) maradt fenn. Az a nyelvészek között élő hiedelem, hogy e korai tolvajnyelvi szójegyzékek száma ennél jóval nagyobb, annak köszönhető, hogy a Böszörményi szójegyzéket a Helytartótanács 1782-ben kinyomtatta, és egy körlevél mellékleteként országszerte szétküldte, így erről jó néhány (többnyire számos hibát is tartalmazó) kéziratos másolat készült az egyes települések protocollum currentaliumaiba, amiket aztán a 20. század folyamán egymástól független tolvajnyelvi szójegyzékként fedeztek fel és adtak közre a kutatók.

Az egyes zsványnyelvi szójegyzékek születésének idejét a rajtuk szereplő dátumozásból pontosan ismerjük, a szójegyzékeket tartalmazó iratcsomókban fellelhető további periratok alapján pedig keletkezési körülményeikre vonatkozóan is találhatunk információkat. A szójegyzékek készítői vélhetőleg támaszkodtak egymás gyűjteményeire (vagy legalábbis tudtak létezésükről, mint erre ez imént idézett miskolci levélrészlet is utal), de közvetlen, direkt másolás csak az egy csoportba tartozó szójegyzékek között figyelhető meg. (A szójegyzékek összefoglaló áttekintését lásd az 1. ábrán a 199. oldalon.)

4.1. Első ismert zsványnyelvi emlékünkn a **Miskolci szójegyzék** (MiskSzj.). Ez az 1775. május 9-ére dátumozott, a 28 adatában 28 különböző zsványnyelvi szót (28 önálló lexémát) tartalmazó, kézzel írott szójegyzék a Nógrád Megyei Levéltárban őrződött meg egy Szügyön tárgyalt per anyagai között,¹⁸ szövegét TÖRÖK GÁBOR tette közzé 1957-ben.

¹⁵ MNL HML XII-3/b. 15. d. e/7. cs., 7. oldal.

¹⁶ *adnectalt* 'mellékelt'.

¹⁷ MNL HML XII-3/b. 15. d., e/1. cs.

¹⁸ MNL NML IV. 13. 12. d., Fasc. XLV. 36/1777, № 8., 12. oldal.

4.2. A MiskSzj.-et időben egy négy példányból (négy különálló szójegyzékből) álló, 281 adatot (86 lexémát) tartalmazó szójegyzékcsoport, az **Egri szójegyzékek** (EgriSzj.) követi. Ennek második és harmadik példánya az első példánynak közvetlen, az eredeti kéziratban látható módosítások alapján javított másolata. Ezt a három példányt *I. Egri szójegyzékek*-ként említhetjük. A negyedik példány, a *II. Egri szójegyzék* egy az előbbiektől némiképpen eltérő változat, de különbségei inkább formaiak, a szókészletet alig érintik, ezért ezt önálló szójegyzéknek nem tekinthetjük. (Az EgriSzj.-ről részletesebben lásd Kis 2020.)

4.2.1. Az első három egri szójegyzék 1775. november 28-i keltezésű, a bennük felsorolt adatok a vásári tolvajlásért elfogott Kovács János püspöki menedéket kérő fogolytól származnak. Az első példányt tekinthetjük az eredetinek (sőt a benne látható nagyszámú javítás miatt piszkozatként is felfoghatnánk, ha nem a hivatalos iratok között maradt volna fenn), amelyről két másolat (tisztázat) készült, azonban ezek nem teljesen egyformák, mert lemásolásuk az eredeti példány különböző javítottsági fokán történt. Az **I. Egri szójegyzékek** (EgriSzj.I.) három példánya 208 adatot (72 lexémát) tartalmaz.

4.2.1.1. A 2020-ban fellelt **I-1. Egri szójegyzék** (EgriSzj.I-1.) a Heves Megyei Levéltárban található,¹⁹ 67 sorában a módosításokkal, betoldásokkal együtt összesen 70 adat (68 lexéma) szerepel. Szövegét a lejegyzéssel egy időben történt javításokon kívül még legalább további három alkalommal változtatta meg és egészítette ki vélhetőleg az eredetit is jegyző kéz. (A szöveg közlését lásd Kis 2020: 282–285.)

4.2.1.2. A SCHRAM FERENC által 1962-ben publikált **I-2. Egri szójegyzék**-et (EgriSzj.I-2.) a Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára őrzi,²⁰ ezért — hiszen 2020-ig nem volt ismeretes sem a forrása, sem keletkezésének helye — *Piarista szójegyzék* néven tartotta számon a szlengkutató. A szójegyzék 70 sorában 71 adat olvasható, ami az ismétlődések miatt 69 lexémát jelent. Az EgriSzj.I-2.-nek az előzmény EgriSzj.I-1.-től való lényeges eltéréseként a szöveg végére pótlásként beírt négy adatot említhetjük, a szöveg többi részében a szójegyzék az eredeti példánynak a második javítás utáni pontos másolata.

4.2.1.3. Az **I-3. Egri szójegyzék** (EgriSzj.I-3.) nem más, mint a piszkozati példány (azaz az EgriSzj.I-1.) végső tisztázata, készítője ugyanaz a személy volt, aki az eredetit is leírta. A „piszkozathoz” hasonlóan 2020-ban megtalált, 66 sorban 67 adatot (de egy ismétlődés miatt csak 66 lexémát) tartalmazó EgriSzj.I-3. is a Heves Megyei Levéltárban található.²¹ (A szöveg közlését lásd Kis 2020: 282–285.)

¹⁹ MNL HML XII-3/b. 16. d., C/1. cs.

²⁰ PMKL I.1.a, For. 43 (Varia), Fasc. 1., № 16.

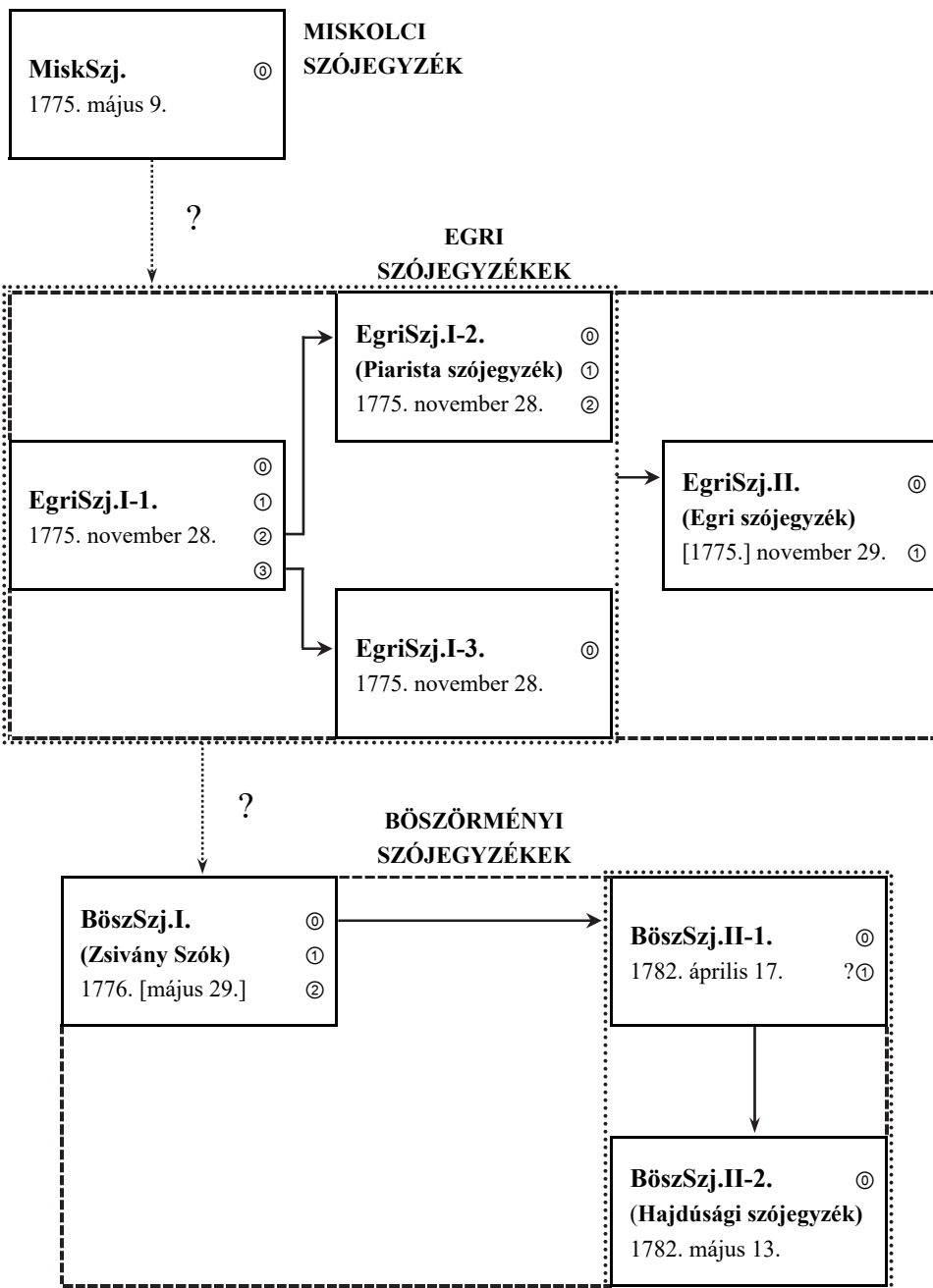
²¹ MNL HML XII-3/b. 15. d., e/1. cs.

4.2.2. Az Egri szójegyzékek közé tartozik még a szakirodalomban korábban is *Egri szójegyzék*-ként említett és 19. század elejéig számon tartott (valójában azonban — mint ez napjainkra tisztázódott — 1775. november 29-i keltezésű) **II. Egri szójegyzék** (EgriSzj.II.), amely Raphaélis Takáts 1811-ben keletkezett kéziratos *Lexicon Ungaricum*ában található az MTA kézirattárában egy a könyv végére betett, önálló, de a könyv 310. leveleként beszámozott lapon.²² Ez a szójegyzék nem közvetlen másolata a másik három egri zsványszójegyzék-példány egyikének sem (talán erre utal a címében használt *Dictionarium Novum* ’új szótár’ kifejezés is), keltezési dátuma is egy nappal későbbi. Eltéréseinek jelentős része azonban csak „szerkezeti” jellegű: a november 28-i datálású három példány és a november 29-i dátummal jegyzett szójegyzék szavai között majdnem teljes egyezést találunk, pusztán a szavak sorrendje tér el, bár több terjedelmes blokkon belül még ez a sorrend is azonos. Emiatt a HEINLEIN ISTVÁN által 1908-ban publikált, 71 sorában 73 adatot/lexémát felsoroló EgriSzj.II.-nek önálló, az Egri szójegyzékek nyelvemlékcsoporton kívüli számontartása nem indokolt. (Az EgriSzj.I. és az EgriSzj.II. összefüggéseiről lásd KIS 2020: 275–281.)

4.3. A harmadik 18. századi zsványnyelvi szójegyzékcsoport Böszörményben (ma: Hajdúböszörmény) készült: a többszöri javítások nyomát magán viselő **I. Böszörményi szójegyzék** (saját címe szerint: *Zsvány Szók*) 1776-ban, majd ennek kéziratos másolata és az erről készült nyomtatott változat, a **II. Böszörményi szójegyzékek** 1782-ben. Ez utóbbi, *Hajdúsági* vagy az aláíró főjegyzőről *Jablonzay-féle szójegyzék*-ként is ismert zsványnyelvi emlékünk országos hírnévre tett szert: több másolatát megtalálták és tették közzé a nyelvészeti folyóiratokban, érdekességként napilapokban közölték, sőt Dugonics András révén hamar bevonult a szépirodalomba is. Ez a szójegyzékcsoport összesen 240 adatot tartalmaz, az ezekben előforduló lexémák száma 80–98 között van, attól függően, hogy mely alakváltozatokat számoljuk egybe vagy külön (vö. *coff/caff*, *kasznya/kasnya*, *perge/pergő*, *pléde/plédez* stb.).

Annak ellenére, hogy sokan máig úgy tudják, hogy az 1782-es Jablonczay-féle szójegyzék az első magyar tolvajnyelvi emlékünk (pl. BOROSS–SZÜTS 1987: 10), a **Böszörményi szójegyzékek** (BöszSzj.)-nek együttes, filológiai megbízható közzététele eddig még nem látott napvilágot. Mostani munkámban ezt a hiányt szeretném pótolni.

²² MTA KIK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye, jelzete: M. Nyelvt. 4-r. 33. sz.

1. ábra. Zsiványnyelvi szójegyzékek. (A számok az adott példány módosításait jelzik:
 ①: alapváltozat (lejegyzés), ①–③: 1–3. javítás, kiegészítés)

5. A Böszörményi szójegyzékek első példánya, (az első oldal tetején a *Zsivány Szók*, a második lap versóján a *ZSIVÁNY Nely* címet viselő) **I. Böszörményi szójegyzék** (BöszSzj.I.) egy 1775. február 7-én Nánáson indult és a Hajdúkerület bíróságán Böszörményben 1776. május 29-i dátummal lezárt iratcsomóban található különböző (javarészt böszörményi, továbbá nánási, miskolci, debreceni, nagykállói és tiszalúci keltezésű) jegyzőkönyvek társaságában a Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Hajdúböszörményi Fióklevéltárában.²³ Az akkor még Debrecenben őrzött szójegyzékre NAGY SÁNDOR jogtörténész bukkant rá, és ő publikálta a Múzeumi Kurírban 1970-ben (NAGY 1970).

A szójegyzékről, amely a Czagány András, Balázs Mihály, Görög Sámuel és Csengeri István „gyanus tolvajok” ellen indított eljárás irataihoz van csatolva, NAGY SÁNDOR azt írja, hogy az említett ügy nyomozása során „beszerezték a Borsodban akasztófára ítélt Oláh András kihallgatásáról Debrecenben 1775. május 10-én készült jegyzőkönyvet is. Oláh András vallomásában több olyan kifejezés szerepelt, amelynek jelentését a kihallgatást végző nótárius nem ismerte, ezért megmagyaráztatta magának[,] és a használt kifejezés közkeletű jelentését is belefoglalta a jegyzőkönyvbe. A hajdúkerület valamelyik nótáriusa aztán ennek és nyilván több hasonló jegyzőkönyv alapján összeállított egy jegyzéket a »Zsivány nyelv«-ről, illetve »Zsivány szók«-ról és azok jelentéséről[,] és ezt a valóságos kis szótárt a Czagány András és társai ellen folyt bűnügy irataihoz csatolta” (NAGY 1970: 34).

NAGY SÁNDOR megállapításait korántsem vehetjük készpénznek, az iratok között nem találtam olyan adatokra, amelyek megerősítenék a szójegyzék készülésének körülményeiről szóló, egyéb vonatkozásban is pontosításra szoruló kijelentéseit. Oláh András vallomása kapcsán például semmi sem utal arra, hogy Debrecenben készült volna,²⁴ sőt egészen bizonyos, hogy Miskolcon jegyezték le,²⁵ hiszen Oláh András és társai ügyét ott tárgyalták, Oláh is egyike volt annak a négy kivégzett vásári tolvajnak, akiknek ügyiratai között őrződik a MiskSzj., amit épp a halálos ítéletet tartalmazó irat utolsó lapjának hátoldalára jegyzett fel a bíróság döntését írásba foglaló nótárius. Ez a Borsodban elítélt négy zsivány egyébként, akikről 1775. május 9-én Miskolcon kimondták, hogy „életeknek meg jobbitásához már semmi Reménség nem lévén Sóváry Joseff ugyan, Oláh András, és Szabó Miska akasztó fára, Varga Ersok pedig fővételre Szententiaz-

²³ MNL HBML HbFl IV. A. 505/e. 16. d., 1776. № 14., 17r–18v oldal.

²⁴ MNL HBML HbFl IV. A. 505/e. 16. d., 1776. № 14., 19–20. oldal.

²⁵ A miskolci keletkezést bizonyítja az egyik jegyzőkönyvi kérdés is: „A’ Bundással itt Miskolczon hogyloptad el Szabó Pál pénzét” (MNL HBML HbFl IV. A. 505/e. 16. d., 1776. № 14., 20r).

tatnak”,²⁶ mind Czagány András (alias Konyás) bandájához tartoztak, Varga Erzsók Czagáynak élettársa (nem hites felesége: *cafká*-ja) is volt.²⁷

Mindezek alapján joggal feltételezhetnénk, hogy egyéb iratok mellett a MiskSzj. egy másolata is elkerült Bősziörménybe, azonban ennek semmi nyoma nincs, sőt terjedelme és szókészlete alapján inkább az EgriSzj. valamelyik (esetleg a most ismertekkel nem is megegyező) változata szolgálhatott mintául a bősziörményi szójegyzéknek, amelynek összeállítására az is sarkallhatta akár Jablonczay Petes Jánost (aki ekkoriban a Hajdúkerület főjegyzője, majd később 1790–1809 között főkapitánya volt), akár egy ismeretlen munkatársát, hogy a Miskolcraól és Egerből²⁸ megküldött iratokban rendre találkozhattak a zsvány-nyelvet firtató kérdésekkel.

NAGY SÁNDOR kijelentésével ellentétben arra sem találni bizonyítékot a 61 számozott lapnyi bősziörményi anyagban, hogy a jegyző megmagyaráztatta volna a zsványiszavakat. Mindössze arról értesülünk egy Debrecenben található (és másolatban Szügyre is megküldött) iratból, hogy Czagány András ismerte a szójegyzéket, és mintegy jóváhagyólag megerősítette a benne lévő szavak hitelességét, amikor 1776. június 5-én így nyilatkozott: „a’ magyar ZSiványokat, a’ nyelveken lehet meg esmérni, a pedig a’ nyelvek, a mely itt előttem el olvastott”.²⁹ Azt viszont, hogy ezt a bősziörményi szójegyzéket miként, kitől gyűjtötték, nem tudjuk. Az mindenesetre tény, hogy az iratcsomóban (a szójegyzéken kívül) Bősziörményben feljegyzett argószavak nincsenek, egyedül a Miskolcraól megküldött vallomásokban találhatók zsványnyelvi adatok,³⁰ de azok közt olyan

²⁶ MNL NML IV. 13. 12. d., Fasc. XLV. 36/1777, № 8., 11. oldal.

²⁷ Varga Erzsók azt mondja vallomásában, hogy „Konyástul a Ki Boszormenyben fogva van Fattyat vettem váradon” (MNL HBML HbFl IV. A. 505/e. 16. d., 1776. № 14., 23r).

²⁸ A Bősziörményi I.-et tartalmazó iratok között Egerből származók nincsenek, ellenben az egri per anyagában fellelhető egy Debrecenből postázott levél (MNL HML XII-3/b. 15. d., e/1. cs.). Bizonyára azért kértek az egriek Debrecenből információt, mert az egyik vádlott, Somogyi, avagy Veszprémi Pista épp Debrecenben és környékén keveredett a Bősziörményben (és Miskolcon) vád alá helyezett vásári tolvajok és társaik közé, és adta fejét zsványiságra. Bár Egerben készült dokumentumokat Bősziörményben nem találunk, mégis több jel mutat arra, hogy az egri és a bősziörményi bíróság között kölcsönös volt az iratovábbítás, és vélhetőleg az Egri szójegyzékek valamelyik példányának egy ismeretlen másolata is elkerült Bősziörménybe, ahol alapjául szolgált az ott készülő szójegyzéknek, például úgy, hogy szóanyagát a Bősziörményben fogva tartott vásári tolvajoktól kikérdezve gyűjtötték össze a Bősziörményi I.-et. Az Eger → Bősziörmény irányt valószínűsíti egy másolási hibának tűnő alak a bősziörményi szavak között (vö. EgriSzj. *szlepicska* → Bősziörményi *szlepriska*) és néhány olyan szó (*kajzer*, *tiszttartó*), amelyek az egri iratokból magyarázhatók meg. (Ez utóbbiakra lásd Kis 2020: 279–280.)

²⁹ HBML IV. A. 1018/d. 2. cs.

³⁰ „A’ Gyóltst Putzinak, a pénzt Leves[ne]k, a’ mentet Palinak, a’ nadrágot fel húzó, a’ csizmat fel rántonak, a’ Sebbe valo órat tsengetjünek, a’ szűrt, gubát fel vevó a’ süveget, kalapot fel tevőnek hijják a’ hust szalonnát, sodort, [olvashatatlan]. Az Aszszonyok Szokták mondani, tsak csapták” (MNL HBML HbFl IV. A. 505/e. 16. d., 1776. № 14, 19v), „mikor en oda érkeztem

szavak is kerülnek, amelyek a Böszörményi szójegyzékben (a miskolci vagy az egri szójegyzékekkel ellentétben) nem szerepelnek (*bak, bali, puci*), azaz nem ezeknek a jelentését akarták a hivatalos személyek megfejtetni.³¹

A BöszSzj.I.-ről tehát csak gyanítjuk, hogy felhasználtak hozzá korábban máshol összeállított szójegyzéket, de nem tudjuk pontosan, miként és kitől gyűjtötték az anyagát, sőt még elkészítésének éve is bizonytalan, ugyanis a Böszörményben elítélt vásári tolvajok ellen folytatott per 1775-ben indult (Czagány le-tartóztatása már 1775 februárjában megtörtént Nánáson), úgyhogy ez alapján nem zárható ki, hogy a BöszSzj.I. első (javítások, kiegészítések előtti) változatát akár 1775-ösnek tekintsük. Mindazonáltal a címdalán látható feljegyzés szerint (fotóját lásd VARJASI 2018: 112) 1776-ban iktatták az iratcsomóhoz, ezért célszerű továbbra is 1776-ban keletkezettként kezelnünk ezt a szlengemlékünket, pontosabb időpontnak pedig a (Czagányra nézve halálos ítélettel végződött) pert lezáró 1776. május 29-i dátumot tekinthetjük.

Az 1782-ben országszerte szétküldött BöszSzj.II.-et (ami a BöszSzj.I. másolata) Jablonczay Petes János nevéhez szokás kötni, aki a Hajdúkerület főjegyzőjeként aláírója volt a Helytartótanács-hoz felküldött szójegyzéknek, melynek szövegét is teljes egészében ő jegyezte le. Azt azonban, hogy Jablonczaynak valójában mennyi köze volt a Böszörményi szójegyzék elkészítéséhez, nem tudhatjuk. A BöszSzj.I. nincs aláírva, lejegyzőjét nem ismerjük, pusztán azt tudjuk, hogy ez a személy nem azonos a Helytartótanács-hoz küldött példány leírójával, azaz Jablonczay Petes Jánossal: más a helyesírása, más a betűformázása, jól láthatóan eltér Jablonczay kézírásának máshonnan ismert duktusától, azaz az biztosan kijelenthető, hogy a BöszSzj.I.-et nem Jablonczay Petes János vetette papírra.

6.1. A BöszSzj.I. egy félbehajtott ív három oldalára van jegyezve, a negyedik (hátsó) oldal hosszában összehajtván a szójegyzék külső címlapjaként funkcionál. A szójegyzék a szavak fölé írott „Zsivány Szók” címet nem számolva 78 sorból áll, ez azonban a javítások és betoldások miatt 90 adatot és ugyanennyi szótári egységet jelent. A módosítások következtében több alakváltozattal talál-

már neki akkor volt pénze, akkor dítsekedett hogy tud ő Levest szerezni” (uo. 20r). „a’ Rásárt [o: Vásárt] Kuksi az embert bakk az arany pénzt gagyi neven hívjak” (uo.).

³¹ TÖRÖK GÁBOR vetette fel, hogy a Böszörményi szójegyzéknek esetleg a Miskolczi szolgált alapjául: „Ugyanebben az csomóban találtam egy 1776. június 5-i dátumú ügyiratnak a másolatát, melynek eredetije »Per Joannem Jablonczay District ord Notār« íratott. Ebből kiderül, hogy J a b l o n c z a y már 1776-ban ismert egy tolvajnyelvi szójegyzéket, mert hiszen az iratban »Czagány alias Konyás András« így vall: »a’ Magyar Zsiványokat a nyelveken lehet meg esmérni, a’ pedig a’ nyelvek a mely itt előttem el olvastott...« — Talán nem merész feltevés, ha ez a felolvasott szójegyzék az általam közöltnek valamilyen másolata, s JABLONCZAY számára forrásul szolgált későbbi szójegyzéke összeállításakor.” (TÖRÖK 1957: 273–274). TÖRÖKnek — aki az 1776-os BöszSzj.I.-ről 1957-ben még nem tudhatott, csak a szójegyzék 1782-es másolatát ismerte — ez a feltevése téves: Czagány előtt nem a Miskolcon összeállított glosszáriumot olvasták fel, hanem a Böszörményben készült BöszSzj.I.-et.

kozunk a szójegyzékben: *Perge* > *Pergő*, *Meg ruházták* > *Meg ruhizták*, *Puczi-ka* > *Pucziha*, *Poszterom* > *Poszteriom*, *Kasznya* > *KaSnya*, *Szelepriska* > *Szlepr[????]ka*, *Szingula* > *Szinyula*, *Plede* > *Plédez*, valamint *Kis víz* és *Nagy víz*. Ha ezeket a változatokat egy-egy lexémaként számoljuk, akkor 81, ha a *Letergeng* > *Lebernyeg* javítás eredményeként létrejött párt is egynek vesszük, 80 szó-tári egység található a BöszSzj.I.-ben.

6.2. A szójegyzékben legalább három kéz írását láthatjuk. Az 1. kéz készítette az utolsó két szópár kivételével a szójegyzéket (néhány javítást is tett rögtön a lejegyzés során), a 2. kéz az utolsó előtti szópárt írta be (további átírások, javítások valószínűleg nem köthetők hozzá), a 3. kéz néhány szót írt be a szójegyzékbe az egyes szavak után vagy fölé, illetve lehúzott és átírással is javított néhány helyen. Valószínűleg tőle származik a pótlólag betoldott utolsó szópár is.

Az első kéz (BöszSzj.I.[Ⓞ]) 76 sort, benne 76 adatot jegyzett le, ez a szójegyzék eredeti változata. Az első kéz vélhetőleg néhány ponton már a lejegyzés során kiigazította a szöveget, összesen három javítást kapcsolhatunk hozzá (a 13, 29 és 72 számmal jelzett sorokban), de ezek a módosítások a lexémák számán nem változtatnak. A szójegyzéknek ez az első változata (ám korántsem biztos, hogy ez a példány) volt az, amelyikről a BöszSzj.II-1.-et másolták. Ezt abból tudhatjuk, hogy az első kéz végezte a javítások — szemben a későbbi módosításokkal — belekerültek az 1782-es második példányba.

A második kézhez (BöszSzj.I.[Ⓞ]) egy új adat (77) beírását kapcsolhatjuk, ezáltal a szójegyzék terjedelme 77 sorra és 77 adatra nőtt.

A legtöbb módosítást a harmadik kéz végezte a szójegyzéken (BöszSzj.I.[Ⓞ]). Javításainak idejét nem tudjuk. Mivel a harmadik kéz által bejegyzett változtatások, új adatok nem kerültek bele az 1782-ben másolt példányba, akár azt is feltételezhetnénk, hogy ezek 1782 után készültek, azonban ennek különösebb realitása nincs, hiszen a szójegyzék az 1775–1776-ban zajlott per anyagában található, ezért azt valószínűsíthetjük, hogy a módosítások is ekkor, nem sokkal az alapváltozat lejegyzése után kerültek a szövegbe, a javításoknak pedig az 1782-es változatban azért nincs nyomuk, mert nem ezt a példányt használták a másoláshoz.

A harmadik kéz — az eredetileg beírt zsványszó meghagyása mellett — egy szinonimát (61b), illetve a szöveg végére további egy új adatot (78) jegyzett be, egy helyen pedig (47) a jelentésmegadást egészítette ki, így nyerte el a szójegyzék a végső 78 sornyi és 79 adatnyi terjedelmét, azonban a korábbi állapothoz képest további új lexémákat is tartalmaz, ugyanis a harmadik kéz kilenc esetben javítással módosította az eredeti alakot (17a→17b, 23a→23b, 25a→25b, 50a→50b, 51a→51b, 54a→54b, 57a→57b, 70a→70b, 71a→71b), két ízben pedig törölte a korábbi zsványszót, és helyükre újat írt be (45a→45b, 55a→55b).

A módosított szavak eredeti és új alakjait, továbbá az újonnan beírt szavakat összeszámálva kapjuk meg a BöszSzj.I. 78 sorában a 90 adatot és az alakváltozatok egybe vagy külön számításától függően a 80–90 szó-tári egységet.

6.3. A BöszSzi.I. az utólagos beszúrástól eltekintve gondos, jól olvasható kézírással készült, helyesírása megfelel a 18. század második felében használatosnak. Átírásában nehézséget néhány szókezdő *a*, *e*, *g* és *v* betű kis- vagy nagybetű voltának megállapítása okozott, ugyanis ezek szó eleji helyzetben kisbetű alakú, de nagybetű magasságú (vagy legalábbis a kisbetűknél magasabb) betűkkel is vannak jelölve. Mivel a szójegyzékben a zsványnyelvi kifejezések és a jelentésmegadások első szavai következetesen nagy kezdőbetűvel íródtak (továbbá a főneveket is gyakran így írta a lejegyző helyzetüktől függetlenül), ezeket a szókezdő „nagy kisbetűket” nagybetűvel írtam át. Így tett egyébként a szójegyzék 1782-es másolója, Jablonczay Petes János is. (Mivel eljárásom esetleg vitatható, lábjegyzetben megjelöltem ezeket a helyeket.)

Megemlíthetők még a szójegyzék *k* betűi is, bár átírásuk problémát nem jelentett. A *k*-nak három főbb alakváltozata fordul elő a szövegben: egy nagy *K* és kétféle kis *k*. Ez utóbbiak esetében a szokásos kisbetű forma mellett használatos a nagy *K*-ra emlékeztető kisbetű is. Ennek azonosítása nem okozott gondot, ez a nagy *K* alakú kisbetű jól felismerhetően megkülönböztethető a nagybetű *K*-któl, amelyeknek szárán egy hurok látható az alapvonalnál.

A magánhangzók írása kapcsán megemlíthetjük, hogy a lejegyző a korabeli gyakorlatnak megfelelően azonos betűvel írva nem különböztette meg a nagy *I*-t és a *J*-t. Én ezt a betűt a hangértéktől függően *I*-vel vagy *J*-vel írtam át abban a két szóban, amelyekben előfordul (*Idem*, *Jordán*). Említést érdemel még, hogy a szójegyzék lejegyzője többnyire nem tett különbséget az *ö* és az *ó*, illetve az *ü* és az *ű* között, ezeket egységesen *ö*-vel, illetve *ü*-vel írta, azonban két-két esetben — mind a négy helyen hosszú magánhangzót jelölve — *ő*-t, illetve *ű*-t találunk. Az utolsó előtti sorban álló zsványnyelvi szó (*Dánkürti*) második magánhangzóját *ü*-ként azonosítottam. Ennek okairól a 67. lábjegyzetben írok a 208. oldalon.

6.4. A szövegek lejegyzésével kapcsolatosan el kell mondanom, hogy bizonyos észszerűségi korlátok között törekedtem a betűk paleográfiai változatainak visszaadására is. Ugyan ezeknek a betűknek a használatát a szójegyzék idézésekor feleslegesnek tartom, azonban épp a Böszörményi szójegyzékek második példányában fordul elő egy olyan másolási hiba (erről lásd a 211. oldalon írottakat), amit egy betű egyik paleográfiai variánsának téves olvasása magyaráz meg, ezért szükségesnek látom a szövegközlésben az érintett betűváltozatokat elkülöníteni (\mathfrak{z} , $\mathfrak{z} = z$, $\mathfrak{\beta} = sz$, $\mathfrak{f} = s$, $\mathfrak{d} = d$).

A szójegyzék átírásában meghagytam a rövidítéseket, feloldásukat lábjegyzetben adom meg. A felülírással javított helyeken a javító szándéka szerinti szót közlöm (félkövérrel kiemelve az átírt betűket és szögletes zárójelben álló kérdőjelekkel jelölve az olvashatatlan betűket), azonban — amennyiben és amennyire olvasható — lábjegyzetben megadom az eredeti szót is. A fentebb felsoroltakon kívül minden további megjegyzés is a lábjegyzetekben található.

7. Az I. Böszörményi szójegyzék szövege betűhű átírásban a következő:

[17. recto]

Z s i v á n y S z ó k .

1.	Fejes	„	„	„	„	Tiŕt Úr.
2.	Kutya	„	„	„	„	Hajdú.
3.	Tiŕtartó	„	„	„	„	Második Bemély, a' Fő ZSiványokk ³²
4.	Rikkantó	„	„	„	„	Kácsa
5.	Sógor	„	„	„	„	Német.
6.	Ördög	„	„	„	„	Lakat.
7.	Fazék	„	„	„	„	Fély.
8.	Lobogo	„	„	„	„	Keŕkenő.
9.	Topánka	„	„	„	„	- Bor, Pálinka.
10.	Meg topánkájódott	„	„	„	„	= Meg rébegeedett.
11.	Fűftölő	„	„	„	„	- Pipa.
12.	Szúr hordő.	„	„	„	„	Kondás.
13.	Gagyi ³³	„	„	„	„	Arany.
14.	Nagy Viz. ³⁴	„	„	„	„	Sokaság a' Vájár ³⁵ .
15.	Kis Viz. ³⁶	„	„	„	„	Kevés ember a Vásárban
16.	ZSivány	„	„	„	„	Tolvaj.
17.	Pergő ³⁷	„	„	„	„	Kocfi.
18.	Leves.	„	„	„	„	Pénz, Ezűjt. ³⁸
19.	Komnyik	„	„	„	„	- Or Gazda. ³⁹
20.	Rút ember	„	„	„	„	Hóhér.
21.	Mefter	„	„	„	„	Idem ⁴⁰

³² = ZSiványok közt

³³ A lejegyző 1. kéz eredetileg Gagyi-t írt, amit valószínűleg már ugyanő Gagyi-ra javított.

³⁴ A szókezdő v-t mérete miatt (és mivel egy főnév első betűje) nagy V-vel írom át, bár alakja miatt kisbetűnek is tekinthetnének.

³⁵ = Vájárban

³⁶ A szókezdő v-t mérete miatt (és mivel egy főnév első betűje) nagy V-vel írom át, bár alakja miatt kisbetűnek is tekinthetnének.

³⁷ A lejegyző 1. kéz Perge-t írt, a javító 3. kéz módosította Pergő-re.

³⁸ A szókezdő e-t mérete miatt (és mivel egy főnév első betűje) nagy E-vel írom át, bár alakja miatt kisbetűnek is tekinthetnének.

³⁹ A szókezdő g-t mérete miatt (és mivel egy főnév első betűje) nagy G-vel írom át, bár alakja miatt kisbetűnek is tekinthetnének.

⁴⁰ Latin *idem* 'ugyanaz', azaz a Mefter szó jelentése a felette írott Rút ember-ével megegyezően: Hóhér.

22. Kanaforia „ „ „ „ Akaßtó fa.
 23. Meg ruhízták.⁴¹ „ „ „ „ Meg verték, meg cŕapták.
 24. Ruhi „ „ „ „ Csapás
 25. Pucziha⁴² „ „ „ „ Ruha.
 26. Jordán „ „ „ „ ZSiódó.
 27. Czafka „ „ „ „ Kurva.
 28. Balék „ „ „ „ - Az⁴³ Ura.
 29. Kozákolni⁴⁴ „ „ „ „ Az Embereket⁴⁵ a Vásár⁴⁶ öŕzve Borítani.

nyalavi⁴⁷

[17. verso]

30. Nyalavi. „ „ „ „ Az Újj ZSivanyok közt leg jobb ZSivány
 31. Szuŕogo. „ „ „ „ Diŕnó.
 32. Kuksi „ „ „ „ Vásár.
 33. Czoff. „ „ „ „ Forént.
 34. Vágván „ „ „ „ Bicŕjak.
 35. Czoltováj „ „ „ „ Fizess.
 36. Csácsogó „ „ „ „ Kutya.
 37. Honterozd „ „ „ „ Tagadd.
 38. Nehaduvaj „ „ „ „ Ne kiálcsd ki.
 39. Parás „ „ „ „ Pénz ZSebb⁴⁸ Erŕény nélkül
 40. Kigyó a' ðerekán = Tűŕő Pénz.⁴⁹
 41. Paribó „ „ „ „ Menté.
 42. Gyertyázz „ „ „ „ Vigyázz.⁵⁰
 43. Feltévő „ „ „ „ - Kalap.

⁴¹ A lejegyző 1. kéz *Meg ruházták*-ot írt, a 3. kéz ráírással *Meg ruhízták*-ra javította.

⁴² A lejegyző 1. kéz *Puczika*-nak írta, majd a javító 3. kéz a *k* betűt felülírva *Pucziha*-ra módosította. A javító a nagy *K* formájú betű sor fölé nyúló karját három vonallal lehúzta.

⁴³ A szókezdő *a*-t mérete miatt (és mivel a jelentésmegadás első betűje) nagy *A*-val írom át, bár alakja miatt kisbetűnek is tekinthetnénk.

⁴⁴ A lejegyző 1. kéz eredetileg *Kezákolni*-t írt, majd ráírással *Kozákolni*-ra javította.

⁴⁵ A szókezdő *e*-t mérete miatt (és mivel egy főnév első betűje) nagy *E*-vel írom át, bár alakja miatt kisbetűnek is tekinthetnénk.

⁴⁶ = *Vásárban*

⁴⁷ Ezt a lap aljára írott és díszítő aláhúzással ellátott, a következő lap első szavát előjelző *nyalavi* szót a javításokat végző 3. kéz írta be.

⁴⁸ = *ZSebben*

⁴⁹ A szókezdő *p*-t mérete miatt (és mivel egy főnév első betűje) nagy *P*-vel írom át, bár amiatt, hogy szára az alapvonal alá nyúlik, kisbetűnek is tekinthetnénk. A *p* efféle írása egyébként egyedi betűforma a szövegben, sem a szó belsejében és végén írott *p*-kkel, sem a szavak első betűiként előforduló *P*-kkel nem azonos.

⁵⁰ A szókezdő *v*-t mérete miatt (és mivel egy főnév első betűje) nagy *V*-vel írom át, bár alakja miatt kisbetűnek is tekinthetnénk.

44. Felrántó „ „ „ „ Csizma
 Fel huzó⁵¹
45. ~~Lábra való~~ „ „ „ Nađrág.
46. Rajzolni „ „ „ Lopni.
47. Kapkodás „ „ „ Szür, dolmány. Kankó.⁵²
48. Pozdorja. „ „ „ Gatyá, Gyólc,⁵³ Váßon.⁵⁴
49. Csengettyü „ „ „ ZSebbe való Óra.
50. Poßteriom⁵⁵ „ „ „ Tömlöcz.
51. Kaßnya⁵⁶ „ „ „ Szoknya.
52. Füles „ „ „ Ló.
53. Buga „ „ „ Ökör.
54. Lebernyeg⁵⁷ „ „ „ Köpönyeg.
55. Szörös Gyapjas⁵⁸ „ „ „ Bunda.
56. Koporfo. „ „ „ Láda.
57. Szlepr[??]ka⁵⁹ „ „ - Katona
58. Olvafó. „ „ „ Bilincs.

Piarißta⁶⁰

⁵¹ Ezt a szót az alatta lévő szó lehúzása után a 3. kéz írta be a sor fölé, azaz a javító szerint *Lábra való* helyett *Fel huzó* a *Nađrág* zsványnyelvi elnevezése.

⁵² A *Kankó*-t a 3. kéz írta be utólag a jelentésmegadást lezáró pont után.

⁵³ A *gyólc*s szó első betűjét mérete miatt (és mivel egy főnév első betűje) nagy Gy-vel írom át, bár alakja miatt a g-t kisbetűnek is tekinthetnék.

⁵⁴ A szókezdő v-t mérete miatt (és mivel egy főnév első betűje) nagy V-vel írom át, bár alakja miatt kisbetűnek is tekinthetnék.

⁵⁵ Az 1. kéz eredetileg *Poßteriom*-ot írt, a szó utolsó két betűjét átírva (az m-et már a sorvezető első macskakörömre betoldva) valószínűleg a 3. kéz javította *Poßteriom*-ra.

⁵⁶ Eredetileg *Kaßnya* volt. Az átírással javított rész nehezen olvasható, valószínűleg *Kaßnya*-ra módosította a 3. kéz. A kis s helyetti nagy S használatát azzal magyarázhatjuk, hogy a nagybetűvel az eredeti β -et akarta elfedni a javító. NAGY SÁNDOR szövegközlésében *Kacsnya*-ként szerepel a szó (1970: 35), de ez a *Kacßnya* olvasat meglehetősen valószínűtlen, a még felvethető *Kacnya* (esetleg *Kacßnya*) pedig teljességgel kizárható, miután a \mathfrak{z} egyáltalán nem, a c pedig csak a cs-kben és a cz-kben fordul elő. (Az β felülírására használt, c-re emlékeztető alsó résszel írott S egyébként kezdőbetűként több helyen is előfordul a szövegben.)

⁵⁷ A lejegyző 1. kéz eredetileg *Letergeng*-et írt, a 3. kéz felülírással javította *Lebernyeg*-re.

⁵⁸ A *Gyapjas* szót kisebb betűkkel a 3. kéz írta a sorvezető macskakörmökre, a *Szörös* lehúzása is tőle származik.

⁵⁹ Az 1. kéz által lejegyzett szó a *Szleprifka* volt (ez szerepel *Szlepriska*-ként a BöszSzj.II.-ben is). A 3. kéz ráírása miatt az r és a k közötti rész olvasata bizonytalan, ezért a javító szándékát nem lehet megállapítani. Az /betű előtt két satírozás között mintha egy c lenne kivehető, az /betű után pedig talán egy h látszik, viszont egy *Szleprcfhka* olvasat fonotaktikai okokból is teljesen elképzelhetetlen. A szó etimológiailag jól magyarázható (vö. GREGOR 1972: 169) és az EgriSzj.-ből is ismert alakja a *szlepicska*, ez alapján leginkább egy *Szlepricfka*-ra vagy egy *Szlepicfka*-ra történő javítás szándékát feltételezhetnénk, de erre semmilyen bizonyítékunk nincs.

⁶⁰ Ezt a lap aljára írott és díszítő aláhúzással ellátott, a következő lap első szavát előjelző *Piarißta* szót a javításokat végző 3. kéz írta be.

[18. recto]

59.	Piari[ſ]ta „ „ „	Pulyka.
60.	Banya ⁶¹ „ „ „	Lúd.
61.	Kaparó Vakarc ⁶² „ „ „	Tyúk.
62.	Delivator „ „ „	Bic[ſ]kás, Tolvaj.
63.	Kájzer „ „ „	ZSiványok Kis Birája.
64.	Kút „ „ „	ZSeb.
65.	Kútazni „ „ „	ZSebből Lopni.
66.	Nyalavi nyelv.	= ZSivány nyelv.
67.	Mindennapi „ „	Kenyér.
68.	Profiterium „ „	Vármegye Kenyere.
69.	Pufra innya „ „	Hitel ⁶³ innya.
70.	Szingyula ⁶⁴ „ „	Kurva.
71.	Plédez ⁶⁵ „ „ „	Szalagy.
72.	Meg kapatuvalnak ⁶⁶ „ „	Meg fognak
73.	Sok gyertya ég utánað	Sokan vigyáznak utánað
74.	Sógor fel rántó „ „	Stibll.
75.	Sógor Lábra való „ „	Plundra.
76.	Sógor Kapkodás.	Német Kabát.
77.	Dánkürti ⁶⁷ „ „	Ravaß ember. ⁶⁸
78.	Peterfia -	Szúr ujj ⁶⁹

⁶¹ Az első *a* fölött egy a szokásos ékezetnél jóval hosszabb, feltehetőleg nem ékezetnek szánt vonás látható. A tinta színe alapján biztosra vehető, hogy az 1. kéz ejtette — valószínűleg véletlenül — ezt a vonást. A szót NAGY SÁNDOR is *Banya*-nak olvasta (1970: 35), és *banya*-ként szerepel az EgriSjz.-ben is.

⁶² A *Kaparó* utáni nehezen olvasható *Vakarc*s szót (a *Tyúk* egy másik zsványnyelvi megnevezését) utólag írta be a sorvezető macskakörmökre a javításokat, kiegészítéseket végző 3. kéz.

⁶³ = *Hitelbe*

⁶⁴ Eredetileg *Szingula* volt, valószínűleg a 3. kéz javította *Szingyula*-ra néhány vonallal módosítva a betűket.

⁶⁵ Eredetileg *Plede* volt, az első *e* betűhöz a szokásosnál közelebb eső, sőt ahhoz hozzáérő ékezetet és a sorvezető első macskakörmökre ráírt szövégi z-t a 3. kéz toldotta be.

⁶⁶ A *p* betű utáni *a*-t valószínűleg már a lejegyző 1. kéz lehúzta, azaz szándékai szerint a szó: *Meg kaptuvalnak*.

⁶⁷ A szó második magánhangzójának *ü*-ként való azonosítása nem egyértelmű, ugyanis az ékezetnek tekintethető két vízszintes vonás egymástól viszonylag távol helyezkedik el, az egyik az *u*, a másik pedig a bizonytalan olvasatú *r* és a *t* fölött (nagyjából ilyen formán: *Dánkürti*). Az érintett betű *ü*-nek olvasása ellen az szól, hogy a szó első magánhangzóján, az *á*-n látható, hosszúságot jelölő ékezet sokkal hosszabb, és dőlt vonással van írva.

⁶⁸ Ez az utolsó előtti sorba beírt szópár a szójegyzékben máshol nem azonosítható 2. kéz bejegyzése lehet.

⁶⁹ Az utolsó sor (figyelembe véve például a szövegbe beírt javítások betűinek vonalvezetését és a vonalak vastagságát) valószínűleg a javításokat, betoldásokat végző 3. kéztől származik, bár nem elképzelhetetlen az sem, hogy az eredeti lejegyzést készítő 1. vagy esetleg egy 4. kéz beírása.

8.1.1. Az I. Böszörményi szójegyzék egy-egy részéről fotók a következő publikációkban találhatóak: KIS 2013: 13, VARJASI 2015: 169, 2016: 7, 2018: 112–113. (VARJASI írásainak az BöszSzj.I.-re vonatkozó részei alapvetően — és többnyire hivatkozások nélkül — KIS TAMÁS 2013-as cikkéből származnak.)

8.1.2. Az I. Böszörményi szójegyzék teljes faksimiléje ezen a helyen érhető el: http://mnytud.arts.unideb.hu/szleng/regi/zsivanyny_1776_szines.pdf.

8.2. Az I. Böszörményi szójegyzék szövegét az eddigiekben az alábbi publikációkban tették közzé: NAGY 1970, KIS 2002: 69–70.

9. A II. Böszörményi szójegyzékek (BöszSzj.II.) közé a BöszSzj.I. 1782-ben a Helytartótanácshoz elküldött kéziratos másolata és ennek a Helytartótanács által kinyomtatott változata tartozik.

Ez a szójegyzék szintén egy vásári tolvajok elleni büntető eljárásnak köszönhető: a Czagány-féle banda tagjainak 1775–1776-os bebörtönzése és a főkolompások kivégzése után az 1780-as évek elején Böszörmény környékén újabb vásári tolvajokat fogtak el. Perük 1782-ben zajlott a Hajdúkerület székhelyén. Mivel ezek közül a bűnözők közül többen kapcsolatban álltak a pár évvel azelőtti perekből ismert zsványokkal,⁷⁰ a törvényszéken előkeresték és bizonynyal felhasználták a korábbi perek iratait is. Így kerülhetett át az 1776-ban készült Zsvány Szók címet viselő BöszSzj.I. másolata az 1782-es per dokumentumai közé.

Ez utóbbi pernek az anyaga a hajdúböszörményi levéltárban csak töredékesen maradt fenn,⁷¹ és ezek között az iratok között a nevezetes zsványnyelvi szójegyzék nem található meg. A Jablonczay Petes János főjegyző által aláírt szójegyzék egy hiteles példánya azonban az Országos Levéltárban megőrződött, ugyanis Mária Terézia „1756-ban elrendelte, hogy a halálbüntetést kiszabó ítéleteket kihirdetésük előtt az összes iratokkal együtt a Helytartótanács útján hozzá fel kell terjeszteni a kegyelmezési jog gyakorlását illető döntés végett” (NAGY 1990: 70). Ennek köszönhetően a Bessenyei Mihály, Reszegi János, Cséplő Sára, Bokor (Oláh) Judit és mások ellen indított pernek az ügyiratai a Helytartótanácsához kerültek, melynek anyagában jelenleg is megtalálható a

⁷⁰ Bokor Judit és Czagány András kapcsolatáról például ezt vallja Cséplő Sára: „Hogy nagy baráttya’ volt Bokor Judith CZagáynak, mert a’ mikor már itt Böszörményben meg Sententiázta-tott ’s imádkoztatott CZagány, Bokor Judithot magához hívatta, ’s egész nap is ott volt véle a’ Házban Söt azt mondotta nékem Bokor Judith, hogy a’ Zsvány Kis Késit is mellyel a sebetket szokták ki vagdálni, azt is CZagány Bokor Judithra’ hagyta, és átaladta néki.” (MNL OL C 43 – Acta secundum referentes – Sauska – 1782 – Fasc. 62.). Vö. még „Tudod e’ hogy Bokor Judith Zsványkodott együtt CZagánnyal? — Azt nem tudom: mert egyebet nem hallottam tülle, hanem hogy Tanitványa volt.” (uo.).

⁷¹ MNL HBML HbFl IV. A. 505/e. 25. d. 1782. № 2.

Hajdúböszörményben készült és onnan felküldött szójegyzék kézírata.⁷² Címe: *Annò 1782. Die 17da Aprilis, sub Sedria Districtus Privilegiator[um] Oppidorum Hajdonicalium Causarum Criminalium Revisoria, in Oppido Böszörmény celebrata, Consignatio Terminorum, et Vocum, quibus Fures Nundinales, vulgò 'Sivány, seu Vásári Tolvaj, in mutuo colloquio, occasione patrandorum furto- rum uti consueverunt, azaz: Az 1782. év április 17-én a kivételezett hajdú vá- rosok kerületi törvényszéke bűnügyi vizsgálóbizottságának ülése, melyet Bö- szörmény városában tartottak; azon szavak és kifejezések jegyzéke, melyet a vásári tolvajok (közönségesen 'Sivány, vagy Vásári Tolvaj) egymás közt folyta- tott beszélgetése in a tolvajlás végrehajtása alkalmával használni szoktak.*

Ez az Országos Levéltárban őrzött kézíratos példány a II-1. Böszörményi szójegyzék.

10. A II-1. Böszörményi szójegyzék (BöszSzj.II-1.) másolat, ezért ennek szókészlete nem elkészülte idejének, hanem az eredeti példányban található anyag gyűjtési évének nyelvéllapotát mutatja. Mivel azonban a kettő között mindössze hat-hét esztendő eltérés van, ráadásul ugyanaz tolvajbanda újabb ge- nerációjának nyelvét hivatott bemutatni, akkor is a valós, korabeli zsványnyel- vet tükrözné, ha nem ellenőrizték volna a szavakat 1782-ben, hanem csak me- chanikusan lemásolják az 1776-os példányt. Az ellenőrzés azonban nem maradt el, a szójegyzéket felolvasták a zsványok előtt (legalábbis Bessenyei Mihály előtt biztosan), mint ezt az alábbi jegyzőkönyvi bejegyzés bizonyítja: „El olvas- tatván előtte a' Sivány Tolvajoknak Nyelvek, azokat azon módon a' mint irva Vagyon elmagyarázta.”⁷³

A szójegyzék mellett az 1782-es per iratai is nagyobb mennyiségben tartal- maznak zsványnyelvi szavakat, azonban ezek egy része nem található meg a szójegyzékben, ami azt mutatja, hogy a bíróság munkatársai nem törekedtek ar- ra, hogy a szójegyzék anyagát kiegészítsék az előkerült újabb szavakkal, bár a jegyzőkönyvekből azt is láthatjuk, hogy a törvény képviselői erősen érdeklődtek a zsványnyelv és ennek ismerete iránt. A vallomások szövegében (a bűnözőkön kívül a vallatást vezetőik kérdéseiben is) gyakran találunk zsványszavakat: „Rajzoltál é akkor valamit, kikkel, és mit?“, „Nem rajzoltam Semmit is”⁷⁴ (*raj- zol* 'lop'), „bé mentünk mi a' Kuksi végire”⁷⁵ (*kuksi* 'vásár') stb. Van arra is példa, hogy magára a zsványnyelvre kérdeztek rá. Bessenyei Mihály és a bíró között például a következő párbeszéd zajlott le: „Ugy é hogy vagyon a' Sivány

⁷² MNL OL C 43 – Acta secundum referentes – Sauska – 1782 – Fasc. 62.

⁷³ MNL OL C 43 – Acta secundum referentes – Sauska – 1782 – Fasc. 62.

⁷⁴ MNL OL C 43 – Acta secundum referentes – Sauska – 1782 – Fasc. 62.

⁷⁵ MNL OL C 43 – Acta secundum referentes – Sauska – 1782 – Fasc. 62.

Tolvajoknak különös Nyelvek. — Vagyon valami”, „Kitől tanultad ezt a nyelvet? — Azoktól a’ Jóktól, a’ kiket elől számláltam, és szellyel az Országban.”⁷⁶

Cséplő Sára vallomásában a szavak felsorolása mellett zsványnyelvi mondatokat is találunk: „Mond el hát mit tudsz azon a’ Nyelven, és hol tanítottak? — Midön Debreczenbe mentünk volna leg először lopni, melly Zsvány ságra Bokor Judith és Fejér Sára tanítottak, ugyan ekkor ezt mondták. Ha Zsványokat talállok úgy mondgyam csak *Bezzeg vólt jó viz Nyalék pozdorját* az annyit téssen, hogy sok ember volt a’ Gyolcs Árulóknál lehetett lopni Gyolcsot, *Nyalni*, azt tész *lopni. Pozdorja* Gyolcs. *Jó viz*, Sok ember. *Lobogo* Sellyem Keszkenő. *Kuksi Vásár Dóka* December,⁷⁷ *Kutya* Hajdú[,] Város cselédgye. | Mikor a’ Thedejen tavally meg fogtak bennünket akkor Reszegi, Fejér Sári Bokor Judith ott együtt lévén Reszegi mondtotta Fejér Sárinak, *Jó viz vólt most mert rajzolt Fejér Sári. Jól rajzolni*, annyit téssen mint Pénzt lopni. de többet nem tudok.”⁷⁸

11. A BöszSzj.II-1. eredetije a BöszSzj.I.-nek az első kéz által lejegyzett (azaz a későbbi javítások előtti) változata (BöszSzj.I.®) volt, amely 76 sorában 76 lexémát tartalmaz. A BöszSzj.I. végső változatában még további két kéz módosításai láthatók, ezért valószínűsíthetjük, hogy az 1782-es másolat alapja nem a hajdúböszörményi levéltárban jelenleg fellelhető példány, hanem annak egy esetleg másik ügyirathoz csatolt vagy valamelyik jegyzőnél őrzött változata lehetett. Ennek a közties példánynak a létezését egy a BöszSzj.II-1.-be íráshibával bekerült alak is alátámasztani látszik. A BöszSzj.I.-ben a *fázik* ’fél’ ige *Fazék* (tkp. *Fázzék*) alakban, *z*-vel szerepel, a BöszSzj.II-1.-ben viszont már ezt találjuk: *Fasék*. Ennek a hibának a legkézenfekvőbb magyarázata az, hogy a másoló egy olyan példányt használt (a BöszSzj.I. nem ilyen), amelyikben a *Fazék* szóban a *z* betű *3*-vel volt írva, és ezt a *3*-t tévesztette össze az írott *s* betű fordított *c*-re (Ϸ, ϸ) emlékeztető változatával. (A *3* paleográfiai változat a BöszSzj.II-1.-ben egyébként három ízben előfordul.)

Találunk további arra utaló jeleket is — akár létezett a közties példány, amiről esetleg a BöszSzj.II-1.-et másolták, akár nem —, hogy a BöszSzj.I. Hajdúböszörményben megőrződött példánya volt a BöszSzj.II-1. végső eredetije. Ezt mutatja például a következő betűtévesztés: az egri szójegyzékekből tudjuk, hogy a ’lúd’ zsványnyelvi elnevezése a *banya* volt. Ez a szó így szerepel a BöszSzj.I.-ben is, azonban az első *a* betű fölött egy a szokásos ékezetnél jóval hosszabb, elég nyilvánvalóan nem ékezetnek szánt, véletlenül ejtett vonás látható. A BöszSzj.II-1.-ben a *banya á*-val, *Bánya*-nak van írva, aminek oka ez az *a* feletti, ékezetnek vélt vonás lehet. (A helyzetet kissé bonyolítja, hogy a

⁷⁶ MNL OL C 43 – Acta secundum referentes – Sauska – 1782 – Fasc. 62.

⁷⁷ *December* ’posztóval borított prémes bunda; bokáig érő, ujjatlan báránybőr bunda’.

⁷⁸ MNL OL C 43 – Acta secundum referentes – Sauska – 1782 – Fasc. 62., ugyanez: MNL HBML HbFl IV. A. 505/e. 25. d. 1782. № 2., 35r, 53v, 76r–76v és 135r–135v.

BöszSzj.II-1.-ben a *Bánya* szón látható ékezet színe sötétebb a betűkénél, és a többi ékezettől eltérő dőlése alapján valószínűsíthető, hogy utólag lett beszúrva az *a* fölé. Ez azonban nem gyengíti az előbbi okfejtést, ugyanis talán az történhetett, hogy a másoló először *Banya*-t olvasott, majd a szöveget visszanezte, és utólag úgy ítélte meg, hogy a bizonytalan olvasatú eredeti szóban inkább *á* van írva, ezért pótlólag kitette az ékezetet. Mivel a BöszSzj.II-1. javításai nem látszanak későbbinek az alapszöveg lejegyzésénél, ezt a „javítást” vélhetőleg már rögtön a másolással egy időben megejtette.)

Van még egy további olyan rontott alak a BöszSzj.II-1.-ben, amit szintén a BöszSzj.I.-ből tudunk megmagyarázni, ez pedig a *Kaßakolni*. A BöszSzj.I.-ben ez *Kozákolni*-ként szerepel, amit viszont a lejegyző eredetileg *Kezákolni*-nak írt, majd ezt ráírással kijavította. Valószínűleg e miatt a felülírt betű miatt olvasták a szót tévesen *Kaßakolni*-nak.

A BöszSzj.II-1. eltér még az 1776-os előzményétől abban is, hogy terjedelme két sorral rövidebb (74 sor), mivel kimaradt belőle két ismétlődő jelentésűnek ítélt szó, a 15. (*Kis víz*) és a 21. (*Mester*). A szójegyzék két szavában (*banya* → *bánya*, *profiterim* → *profiterium*) találunk javítást, ezek azonban az adatok számán (74 adat) nem változtatnak, hiszen nem másik létező zsványnyelvi szót töröltek vagy írtak át a javításokkal, a cél pusztán a másolási hibák kiigazítása volt. (A BöszSzj.I. második és harmadik kéz által beírt módosításai, pótlásai természetesen szintén hiányoznak a BöszSzj.II.-ből.)

A BöszSzj.II-1. a BöszSzj.I.-nek a szavak sorrendjét is megtartó, pontos másolata, bár az eddig felsorolt kisebb eltéréseken túl találunk továbbiakat is, amelyek egyrészt a másoló helyesírásából adódnak (pl. az *β* helyett időnként *sz*-et vagy a *cs* helyett *ts*-t ír, az igekötőket kötőjellel kapcsolja az igehez stb.), másrészt pedig a zsványyszavak alakján és jelentésük megadásán is változtat a szójegyzék készítője: van, ahol kiegészíti a jelentést (pl. a *Rikkantó* esetében *Kácsa* helyett *Katsa*, vagy *Rútza*), előfordul, hogy az igei alak helyett főnévi igenevet ad (pl. *Meg topánkáfodott* helyett: *Topánkásodni*), vagy egyes hosszabb szerkezeteket szónyi terjedelmű formákkal cserél fel (pl. a *Kigyó a' derekán* — *Tüßő pénz* helyett *Kigyó* — *Tüszö*) stb.

12. A BöszSzj.II-1. (azaz Jablonczay Petes János főjegyző) írásképe kifejezetten szép, gondos, helyesírása következetes. A bizonytalan helyek olvasatában sokat segít, hogy ezt a példányt használta a BöszSzj.II-2.-et szedő nyomdász is, így a nyomtatott változathoz korabeli válaszokat kapunk a felvetődő kérdésekre. Ilyen kérdés lehet a BöszSzj.II-1.-ben is a nagybetűs-kisbetűs átírás egyes szavak első betűje esetében. Ugyan néhány zsványnyelvi kifejezés és jelentésmegadás kezdőbetűjét alakja alapján kisbetűnek is tekinthetnénk, elfogadva a nyomdásznak a BöszSzj.II-2.-ben alkalmazott megoldását, ezeket következetesen nagybetűkkel írtam át.

A szójegyzék ékezethasználata kapcsán megjegyzendő, hogy Jablonczay az *o* és az *ö*, illetve az *ü* és az *ű* között nem tett különbséget, egységesen ugyanolyan ékezettel *o*-nak és *ü*-nak írta. Én ezeket *o*-vel, illetve *ü*-vel adom vissza, miként a nyomtatott BöszSzj.II-2.-ben is így látható.

Az egyes betűk paleográfiai változatai kapcsán a *z* érdemel említést. Ez a betű négy főbb alakváltozatban fordul elő: a *z*, a *ʒ* és a *ʒ* (amit gyakran a következő betűk alá nyúló hosszú alsó vonallal írt a lejegyző), valamint az utóbbi két változat „keresztézése”, amikor a *ʒ* alja egy olyan alsó vonalban végződik, mint amilyen a *z*-knél látható. Ezeket a „keresztezett” *ʒ* betűket is *z*-vel jelöltem.

13. A II-1. Böszörményi szójegyzék szövege betűhű átírásban a következő:

[recto]

Annò 1782. Die 17^â Aprilis, sub Sedria Districtûs Privilegiator⁷⁹

Oppidorum Hajdonicalium Causarum Criminalium Revisoria, in
Oppido Böszörmény celebrata, Consignatio Terminorum, et Vocum,
q̄vibus Fures Nunðinales, vulgò 'Sivány, seu Vásári Tolvaj,
in mutuo colloquio, occasione patrandorum furtorum uti con-
sveverunt.

Peculiares Voces Furum Nunði-
nalium.

Interpretatio Hungarica.

1.	Fejes	– – – – –	„Tiszt Úr.
2.	Kútya	– – – – –	„Hajdú.
3.	Tiŕtartó	– – – – –	„Második Személy az feö 'Siványok közt.
4.	Rikkantó	– – – – –	„Katsa, vagy Rútza.
5.	Sógor	– – – – –	„Német.
6.	Ördög	– – – – –	„Lakat
7.	Fasék ⁸⁰	– – – – –	„Fély
8.	Lobogó	– – – – –	„Kefzkenö
9.	Topánka	– – – – –	„Bor, Pálinka
10.	Topánkásodni	– – – – –	„Részegeskedni
11.	Füstölö	– – – – –	„Pipa
12.	Szür hordó	– – – – –	„Kondás
13.	Gagyí	– – – – –	„Arany
14.	Nagy Viz	– – – – –	„Sokaság a' Vásárban
15.	'Sivány	– – – – –	„Tolvaj
16.	Perge	– – – – –	„Kotsi, vagy Szekér
17.	Leves	– – – – –	„Ezüst pénz
18.	Komnyik	– – – – –	„Orgazda

⁷⁹ = *Privilegiatorum*

⁸⁰ Másolási hiba a *Fazék* (tkp. *Fázzék*) helyett. Erről lásd a 211. oldalon írottakat!

19. Rút Ember – – – – – „ Hóhér
 20. Kanaforia – – – – – „ Akaßtófa
 21. Meg = ruházni – – – – – „ Verni, vagy csapni
 22. Rúhi – – – – – „ Csapás
 23. Púczika – – – – – „ Rúha
 24. Jordán – – – – – „ 'Sidó
 25. Czaffka – – – – – „ Kúrva
 26. Balék – – – – – „ Az Úra
 27. Kaßakolni – – – – – „ Öszve szoritani a' Vásárt
 28. Nyalavi – – – – – „ Az újj 'Siványok Közt leg jobb
 29. Szúßogó – – – – – „ Disznó
 30. Kúxi – – – – – „ Vásár
 31. Czaff – – – – – „ Egy forintos
 32. Vágván – – – – – „ Bitsak, vagy Penna czilús
 33. Czoltovaj – – – – – „ Fizes
 34. Csatsogó – – – – – „ Kútya
 35. Hontirozð – – – – – „ Tagaðð
 36. Nehaðúváj – – – – – „ Ki ne Kiálðsð

[verso]

37. Para'z⁸¹ – – – – – „ Erszény nélkül pénz a' zsebbe
 38. Kigyó – – – – – „ Tüszö
 39. Paribó – – – – – „ Mente
 40. Gyertyázz – – – – – „ Vigyázz
 41. Fel = tévö – – – – – „ Kalap
 42. Fel = rántó – – – – – „ Csizma
 43. Lábra való – – – – – „ Naðrág
 44. Rajzolni – – – – – „ Lopni
 45. Kapkodás – – – – – „ Kankó
 46. Pozðorja – – – – – „ Gyólts váßon
 47. Csengettyü – – – – – „ Zsebbe való óra
 48. Posterium – – – – – „ Tömlötz
 49. Kasznya – – – – – „ Szoknya
 50. Füles – – – – – „ Ló
 51. Búga – – – – – „ Ökör
 52. Letergeng – – – – – „ Köpönyeg
 53. Szörös – – – – – „ Búnda

⁸¹ A *Para'z* szóban látható ékezet formája az aposztrófok írásával mutat egyezést. A *Para'z* alak létrejöhetett a *Para's* ~ *Parázs* írásmódok keveredése miatt, de az is lehetséges, hogy az *a* után (az *a'* névelő hatására) automatikusan írta az aposztrófot a lejegyző (vö. a 70. lábjegyzetben: *baráttya'*, *Judithra'*, MNL OL C 43 – Acta secundum referentes – Sauska – 1782 – Fasc. 62.).

54. Koporsó – – – – – „ Láda
 55. Szlepriska – – – – – „ Katona
 56. Olvasó – – – – – „ Bilints
 57. Piárista – – – – – „ Púlyka
 58. Bánya⁸² – – – – – „ Lúd
 59. Kaparó – – – – – „ Tyúk
 60. Delivator – – – – – „ Bitskás Tolvaj
 61. Kajzer – – – – – „ 'Siványok Kis = Birája
 62. Kút – – – – – „ Zseb
 62. Kútazni – – – – – „ Zsebbül lopni
 64. Nyalavi nyelv – – – – – „ Zsivány nyelv
 65. Mindennapi – – – – – „ Kenyér
 66. Profiterium⁸³ – – – – – „ Vármegye Kenyere
 67. Púffra⁸⁴ innya – – – – – „ Hitelbe innya
 68. Singula – – – – – „ Kúrva
 69. Plede – – – – – „ Szaladj
 70. Meg = Kaptúválnak – – – – – „ Meg = fognak
 71. Gyertya ég – – – – – „ Vigyáznak
 72. Sógor fel = rántó – – – – – „ Stibli.
 73. Sógor lábba való – – – – – „ Plúndra
 74. Sógor Kapkodás – – – – – „ Kapút.

Per Joannem Petes Jablonczay

*mp*⁸⁵

*District orđ JurNotarium*⁸⁶

14.1.1. A II-1. Böszörményi szójegyzék egy apró részletéről készült fotó a következő publikációkban található: KIS 2013: 14, VARJASI 2015: 170.

14.1.2. Az II-1. Böszörményi szójegyzék teljes fakszimiléje ezen a helyen érhető el: <http://mnytud.arts.unideb.hu/szleng/regi/boszszi1.pdf>.

14.2. A II-1. Böszörményi szójegyzék szövege eddig az alábbi helyen jelent meg: KIS 2002: 71–73.

⁸² A betűkénél sötétebb színe és a többi ékeztettől eltérő dőlése alapján feltételezhető, hogy az ékezetet utólag, de még a szöveg lejegyzése folyamán írta be Jablonczay Petes János.

⁸³ Valószínűleg egy eredetileg hibásan *Profiterim*-nek írott szó lett átjavítva úgy, hogy a szóvégi *m* harmadik lábára és az ebből induló betűfarokra írt rá a javító, ezáltal az *m*-et *um*-má alakítva. A javítás akár utólag, nem a lejegyzéssel egy időben is keletkezhetett.

⁸⁴ A két *ff* alsó felén húzódó *S*-szerű vastag vonallal valószínűleg a második *f* alsó hurkát kívánta megerősíteni a javító.

⁸⁵ *mp* 's. k.' (< latin *manu propria* 'saját kezével').

⁸⁶ = *Per Joannem Petes Jablonczay mp Districtus ordinarium Juratum Notarium* 'Jablonczay Petes János s. k. a Kerület hites főjegyzője által'.

15. A Böszörményi szójegyzékek harmadik változata a **II-2. Böszörményi szójegyzék** (BöszSzj.II-2.), ami a BöszSzj.II-1.-nek a nyomtatott verziója. Történetéről tudjuk, hogy a hajdúkerületi fellebbviteli törvényszék (Sedria causarum criminalium revisoria) Böszörményben 1782. április 17-én hozott ítéletet a hajdú városokban elfogott vásári tolvajok ügyében. Ennek a pernek az anyagához csatolták az 1776-ban készült BöszSzj.I. másolatát. A Jablonczay Petes János által másolt tolvajnyelvi szójegyzéket (BöszSzj.II-1.) a Hajdúkerület az ügy egyéb iratainak társaságában felterjesztette a Magyar Királyi Helytartótanácshoz, mely Pozsonyban 1782. május 13-án tartott ülésén 3247. sz. alatt foglalkozott vele. Miután a Helytartótanács úgy ítélte meg, hogy a zsványnyelvi szavak révén a vásári tolvajok könnyebben felismerhetők, úgy döntött, hogy a BöszSzj.II-1.-et megküldi a vele levelezésben álló helyi hatóságoknak. „Az összes hatóságokhoz szóló körleveleket (circularia), személyleírásokat stb., nem kézzel másolták le, hanem nyomdába adták. A korrektúrát maga a kiadó, vagy segéde végezte, ő sürgette a nyomdát s gondoskodott róla, hogy a nyomtatványok gyorsan és pontosan elkészüljenek és időben rendeltetési helyükre jussanak.” (EMBER 1940: 149–150). Így készült el a BöszSzj.II-2. is, amit a Helytartótanács egy körlevélhez csatolva szétküldött szerte az országban (IMPLOM 1957: 270–271). A körlevél a zsványnyelvi szójegyzékkel kapcsolatban a következő információkat közölte:

„3247. A magyar nyelven *Zsványynak* vagy *Vásári Tolvajnak* nevezett vásári tolvajok bizonyos kifejezéseiről, amelyeket ezek használni szoktak, és akik jó néhány éve az egész királyságban a köz és a magánosok roppant nagy kárára garázdálkodnak. Ezek közül a Kivételezett Hajdú Városokban jó néhányat elfogtak, és azok alapos vizsgálatából kiderült, hogy a tolvajok ezen veszélyes társasága megszokta, hogy hivatásszerűen rablásból él, és különösen a vásárok résztvevőit, ahol sokan szoktak összejönni, igen nagy mértékben megkárosítja, továbbá hogy e tolvajokhoz az elbocsátott katonák közül sokan csatlakoznak, és a katonai állapot védelme alatt régóta sokkal szabadabban garázdálkodnak, mint másutt. Továbbá a szigorú vizsgálatból az is kiderült, hogy az említett tolvajok az emberek becsapásának és a tolvajlások elkövetésének minél nagyobb megkönnyítésére, a célból, hogy ahová az egész Királyságban csak eljutnak, ezen elvetemült emberek saját fajtájukat felismerhessék, megszokták, hogy sajátos kifejezéseket használnak.

Ennélfogva fent említett uraságokkal a Helytartótanács e szavak vagy kifejezések birtokában azokat magyar értelmezésükkel ellátva csatoltan közli, hogy az említetteket elfogják, azokat is leleplezzék, akik a vásárokon ezen kifejezéseket szokták használni, ami a legbiztosabb jele annak, hogy a tolvajok említett társaságába tartoznak. [Mindezt azért közöljük,] hogy minél biztosabban elfoghassák őket; hogy ki-ki az ilyesféle rosszakarátú emberektől óvakodhassék, és hogy azokat minél könnyebben megfigyelhessék, továbbá ugyanezen fent emlí-

tett uraságotok saját kebelükön belül ezt a tényállást a megszokott módon köz-zétehessék.

A Pozsonyi Magyar Helytartótanács 1782. év május havának 13. napján hozott határozata alapján.⁸⁷

16. Ez az 1782-ben szétküldött értesítés és a hozzá csatolt félfives nyomtatott zsványnyelvi szójegyzék (BöszSzj.II-2.) legtöbb levéltárunkban fellelhető a Helytartótanács körlevelei között, bár arra is ismerünk példát, hogy a levéltári anyagban csak utalást találunk rá, de maga a szójegyzék már nincs meg. Veszprém vármegye közgyűlése például 1782. június 17-én tárgyalta a körlevelet,⁸⁸ azonban a körlevélhez tartozó iratanyag nem maradt fenn, így a jegyzőkönyvben (612. lap) megemlített zsványnyelvi szójegyzék sem.⁸⁹ Tudjuk, hogy Pécs Szabad Királyi Város is megkapta a körlevelet,⁹⁰ de maga az irat itt sincs meg.

Mindazonáltal a BöszSzj.II-2. megőrződött példányainak száma így is meglehetősen nagy lehet. Az általam ismertek a következők:

Baranya vm.: MNL BaML IV. 1. b. (Baranya vármegye nemesi közgyűlésének iratai. 296–299/1782.)

Békés vm.: MNL BéML IV. A. 1. b. 216/1782.

Bihar vm.: MNL HBML IV. 1/b. 153. doboz. (Bihar vármegye nemesi közgyűlési iratai. Közgyűlési iratok. 298/1782.)

Buda: BFL IV. 1002. e. (Buda város Tanácsának iratai. Helytartótanácsi rendeletek. 922/1782.)

Debrecen: MNL HBML IV. 1011/c. 23. doboz. (Debrecen város tanácsának iratai. A M. Kir. Helytartótanács rendeletei. 51/1782.)

Fejér vm.: MNL FML IV. 1. c. (Fejér vármegye nemesi közgyűlésének iratai, Acta politica. Közgyűlési iratok. 135/1782. sz.)

Győr: Győr Megyei Jogú Város Levéltára, jelzete: IV. A. 1056/f/25. 3612. (Helytartótanácsi rendeletek közigazgatási ügyekben)

Győr vm.: MNL GyMSMGyL IV. A. 1. c. 76. doboz. (Győr vármegye nemesi közgyűlésének iratai. 371/1782.)

⁸⁷ A fordítást TEGYEY IMRÉNEK köszönöm. A körlevél latin nyelvű szövegét IMPLÓM JÓZSEF tette közzé (1957: 271), eredeti kézirata a helytartótanácsi levéltárban található közvetlenül a szójegyzék után (MNL OL C 43 – Acta secundum referentes – Sauska – 1782 – Fasc. 62.).

⁸⁸ MNL VeML IV.1.a: 107/1782. június 17.

⁸⁹ Ugyanez a helyzet a Somogy Megyei Levéltárban is: a nemesi közgyűlési jegyzőkönyv 1782. évi kötetének 122–126. oldalán található bejegyzés a helytartótanácsi körlevéllel kapcsolatban (MNL SML IV. A. 1. b. Somogy Vármegye Nemesi Közgyűlés és Albizottsága iratai. Köz- és kisgyűlési jegyzőkönyvek. 53. kötet; 1782. július 15. kgy. 23. sz.), ugyanis a vármegye 1782. július 15-i közgyűlésén 23. szám alatt foglalkozott a kérdéssel, ám az iratok közül a szójegyzék hiányzik (MNL SML IV. A. 1. a. Somogy Vármegye Nemesi Közgyűlés és Albizottsága iratai. Közgyűlési iratok. 100. d. 1782. július 15. kgy. 23. sz.).

⁹⁰ Pécs Város Levéltárának jegyzőkönyvébe a 310–311. oldalon vezették be (MNL BaML IV. 1003. a. Pécs város Tanácsülési jegyzőkönyvei. 567/1782.).

Heves vm.: MNL HML IV-1/b 133. doboz. (218/1782.)

Moson vm.: MNL GyMSMGyL ML IV. A. 502. b. 68. doboz. (Moson vármegye nemesi közgyűlésének iratai. 1729/1782.)

Nógrád vm.: MNL NML IV.1/b. Fasc. A. (234/1782.)

Székesfehérvár: Városi Levéltár és Kutatóintézet, VLKI IV. A. 1002. (Székesfehérvár város Tanácsának (senatus) iratai. b. Tanácsi és törvényszéki ügyviteli iratok. Fasc. 2. 163. oldal.)

Tolna vm.: MNL TML IV. 1. b. (Tolna Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai. Közgyűlési iratok. Fasc. 3. № 9/1782.)

17.1. A BöszSzj.II-2. szövegét a nyomdában a kéziratos BöszSzj.II-1.-ről szedték, ezért természetesen ez is 74 sorból áll, és 74 adatot tartalmaz. A két szójegyzék közötti eltérések vagy a szedő által okozott és a korrektor által észre nem vett nyomdahibák (vagy → vágy, Tagadd → Tagad, Közt → kozt, Zsivány nyelv → Zsivány nyelv, Plundra → Plündera, Kapút → Kapót), vagy helyesírási eltérések (Szür hordó → Szürhordó, 'Sivany → Sivany, Úra → Ura, Kajzer → Kaizer, szaladj → szalagy stb.). Minden másban a két szójegyzék tökéletesen megegyezik.

17.2. BöszSzj.II-2.-nek mint nyomtatott szövegnek az olvasásával értelemszerűen nincsenek nehézségek, tipográfiai sajátosságként mindössze a ligatúrák (ct, ff, fi, fi, ft) használatát lehet megemlíteni. Az alábbi közzétételben ezeket és a régies betűformákat (f = s) megőriztem.

18. A II-2. Böszörményi szójegyzék szövege betű- és tördelэшű átírásban a következő:

[recto]

Annô 1782. Die 17ma Aprilis, sub Se-
dria Districtûs Privilegiatorum Oppidorum Haj-
donicalium Caufarum Criminalium Reviforia in Oppido Bô-
fzörmény celebrata, Consignatio Terminorum, & Vocum, quibus
Fures Nundinales, vulgò 'Sivány, feu Vásári Tolvaj, in mutuo
colloquio, occasione patrandorum furtorum uti confueverunt.

*Peculiares Voces Fu- Interpretatio Hunga-
rum nundinalium. rica.*

1.	Fejes	-	-	-	-	Tifzt Úr.
2.	Kútya	-	-	-	-	Hajdú. ('Siványok közt.
3.	Tifztartó	-	-	-	-	Második Személy az feő
4.	Rikkantó	-	-	-	-	Katsa, vagy Rútza.
5.	Sógor	-	-	-	-	Német.
6.	Ördög	-	-	-	-	Lakat.

7.	Fasék	-	-	-	-	Fély
8.	Lobogó	-	-	-	-	Kefzkenő.
9.	Topánka	-	-	-	-	Bor, Pálinka.
10.	Topánkásodni	-	-	-	-	Rézfegeskedni.
11.	Füftölő	-	-	-	-	Pipa.
12.	Szürhordó	-	-	-	-	Kondás
13.	Gagy	-	-	-	-	Arany.
14.	Nagy Viz	-	-	-	-	Sokaság a' Vásárban.
15.	Sivany	-	-	-	-	Tolvaj.
16.	Perge	-	-	-	-	Kotfi, vágy Szekér
17.	Leves	-	-	-	-	Ezüft pénz.
18.	Komnyik	-	-	-	-	Orgazda,
19.	Rút Ember	-	-	-	-	Hóhér.
20.	Kanaforia	-	-	-	-	Akafztófa.
21.	Meg - rúházni	-	-	-	-	Verni, vagy csapni.
22.	Rúhi	-	-	-	-	Csapás.
23.	Púczi	-	-	-	-	Rúha.
24.	Jordán	-	-	-	-	'Sidó.
25.	Czaffka	-	-	-	-	Kúrva.
26.	Balék	-	-	-	-	Az Ura.
27.	Kafzakolni	-	-	-	-	Öfzve fzorítani a' Vásárt.
28.	Nyalavi	-	-	-	-	Az újj 'Siványok kozt leg
29.	Szúfzogó	-	-	-	-	Difznó. (jobb.
30.	Kúxi	-	-	-	-	Vásár.
31.	Czaff	-	-	-	-	Egy forintos.
32.	Vágván	-	-	-	-	Bitsak, vagy Penna czillús.
33.	Czoltovaj	-	-	-	-	Fizes.
34.	Csatsogó	-	-	-	-	Kútya.
35.	Hontirozd	-	-	-	-	Tagad.
36.	Nehadúváj	-	-	-	-	Ki ne kiáldsd.
37.	Paráz	-	-	-	-	Erfzény nélkül pénz a' Zfeb-
38.	Kigyó	-	-	-	-	Tüfzö. (be.
39.	Paribó	-	-	-	-	Mente.

[verso]

40.	Gyertyázz	-	-	-	-	Vigyázz.
41.	Fel - tévő	-	-	-	-	Kalap.
42.	Fel - rántó -	-	-	-	-	Cfizma.
43.	Lábra való	-	-	-	-	Nadrág.
44.	Rajzolni	-	-	-	-	Lopni.
45.	Kapkodás	-	-	-	-	Kankó.

46.	Pozdorja	-	-	-	Gyólts váfzon.
47.	Csengettyü	-	-	-	Zfebbe való óra.
48.	Posterium	-	-	-	Tömlözt.
49.	Kafznya	-	-	-	Szoknya.
50.	Füles	-	-	-	Ló.
51.	Búga	-	-	-	Ökör.
52.	Letergeng	-	-	-	Köpönyeg.
53.	Szörös	-	-	-	Búnda.
54.	Koporsó	-	-	-	Láda.
55.	Szlepriska	-	-	-	Katona.
56.	Olvasó	-	-	-	Bilints.
57.	Piárista	-	-	-	Púlyka.
58.	Bánya	-	-	-	Lúd.
59.	Kaparó	-	-	-	Tyúk.
60.	Delivator	-	-	-	Bitskás Tolvaj.
61.	Kaizer	-	-	-	'Siványok kis - Birája.
62.	Kút	-	-	-	Zseb.
62.	Kútazni	-	-	-	Zsebbül lopni.
64.	Nyalavi nyelv	-	-	-	Zsiványs nyelv.
65.	Mindennapi	-	-	-	Kenyér.
66.	Profiterium	-	-	-	Vármegye Kenyere.
67.	Púffra innya	-	-	-	Hitelbe innya.
68.	Singula	-	-	-	Kúrva.
69.	Plede	-	-	-	Szalagy.
70.	Meg-Kaptúválnak	-	-	-	Meg - fognak.
71.	Gyertya ég	-	-	-	Vigyáznak.
72.	Sógor fel-rantó	-	-	-	Stibli.
73.	Sógor lábra való	-	-	-	Plündera.
74.	Sógor Kapkodás	-	-	-	Kapót.

*Per Joannem Petes Jablonczay.
Districť. ord. Jur. Notarium.⁹¹*

19.1.1. A II-2. Böszörményi szójegyzék egy részéről fotó a következő publikációban található: VARJASI 2015: 171.

19.1.2. A II-2. Böszörményi szójegyzék teljes fakszimiléje a következő helyeken érhető el: http://mnytud.arts.unideb.hu/szleng/regi/zsivanyny_1782.pdf, VARJASI 2018: 114–115.

⁹¹ = *Per Joannem Petes Jablonczay. Districtus ordinarium Juratum Notarium 'Jablonczay Petes János. a Kerület hites főjegyzője által'.*

19.2. A II-2. Böszörményi szójegyzék szövegét többször publikálták (jobbra olyan cikkekben, amelyek mindössze a korábbi közlemények hibáit javították ki, vagy a szójegyzék anyagának csak egy részét mutatták be):⁹²

1. DUGONICS ANDRÁS 1794. *Jeles történetek*. Mellyeket a' magyar játék-színre alkalmaztatott DUGONICS ANDRÁS királyi oktató. Első könyv. Pesten, Fűskúti Landerer Mihály költséggével és bötűivel. 270–274. (A szójegyzék az Etelka Karjelben 12. lábjegyzete.)
 - 1.1. SIMAI ÖDÖN 1903. A magyar tolvajnyelv legelső gyűjteménye. *Magyar Nyelvőr* 32: 399–401. (SIMAI DUGONICS munkájából közli a szójegyzéket.)
2. [Név nélkül] 1908. Tolvaj-nyelv. *Budapesti Hirlap* 28/91 (1908. április 14.): 25. (MOENICH KÁROLY, Székesfehérvár nyugalmazott levéltárosa bocsátotta a lap rendelkezésére a szójegyzéket, amit az újságban modernizált helyesírással tettek közzé.)
3. A SZERKESZTŐSÉG 1915. A magyar tolvajnyelv legelső gyűjteménye. *Magyar Nyelvőr* 44: 140. (KEMÉNY LAJOS kassai levéltárostól került a nyomtatvány a szerkesztőséghez, akik a SIMAI-féle közlés (1.1.) néhány adatát igazították helyre a hozzájuk eljuttatott példány segítségével.)
4. IMPLÓM JÓZSEF 1957. Legrégibb tolvajnyelvi szójegyzékünk. *Magyar Nyelv* 53: 270–272. (IMPLÓM csak SIMAI cikkének (1.1.) a helytartótanácsi nyomtatványtól eltérő formában közölt helyeit adja meg.)
5. KARCSAI-KULCSÁR IMRE 1964. Fejes, buga meg a többiek. (Kétszáz éves tolvajnyelvszótár). *Kisalföld* 20/172 (1964. július 24.): 3. (A újságcikkbe a hajdani mosonmagyaróvári vásárok ürügyén szötte bele a zsvány nyelv szavait a szerző, de nem ismervén ezek pontos jelentését, írása nem több pusztá érdekességnél.)

20. A Helytartótanáccsal közvetlen kapcsolatban álló helyi hatóságok a hozzájuk érkezett rendelkezéseket (gyakran magyarra fordítva, rövidítve) kéziratos másolatokban továbbították az alájuk rendelt településeknek, ahol a megkapott körleveleket bemásolták a helyi protocollum currentaliumokba. 1782 kora nyarán ezt az utat járta be a Jablonczay Petes János kerületi főjegyző aláírásával kibocsátott nyomtatott szójegyzék is, amely többszörös másolások után számos város körrendeleti jegyzőkönyvébe belekerült. A BöszSzj.II-2. ezen nyomtatottból immáron ismét kézírásossá vált (és ennek során nem kevés másolási hibát, szövegromlást összeszedett) példányait önálló, az adott településen keletkezettnek hitt szójegyzékként fedezték fel a kutatók a 20. században, és többször is közzétették a BöszSzj.II-2. helyi variánsait, a korábbi közleményeket nem is okvetlenül ismerve (vö. CSEFKÓ 1925: 71–72; BÁRCZI 1932: 8–9, 1942: 73 és 1956: 228; SCHEIBER 1956: 230).

⁹² Az itt megadott publikációkat az irodalomjegyzék nem tartalmazza.

Az egyes települések körrendeleteinek jegyzőkönyveit átnézve bizonyára számos további másolat is előkerülne, nekem a következő protocollum currentaliumokban megőrződött korabeli, azaz 1782-es bejegyzésekről (továbbá ezeknek az itt felsorolt közzétételeiről) van tudomásom:⁹³

1. Békés: Országos Széchényi Könyvtár, jelzete: „Fol. Hung. 1581.” 4. füzet. 45v–46r lap.
 - 1.1. IMPLÓM JÓZSEF 1957. Legrégibb tolvajnyelvi szójegyzékünk. *Magyar Nyelv* 53: 270–272. (IMPLÓM egy VERESS ENDRE által készített másolat, és nem az eredeti alapján közli a Békésen bejegyzett szöveg eltéréseit.)
 - 1.2. ZOLNAY VILMOS–GEDÉNYI MIHÁLY 1945–1967. *A magyar fattyúnyelv szótára. I.* (Kézirat). Budapest. 0227–0232. (ZOLNAYÉK az eredeti békési kézirat alapján, IMPLÓM közleményét helyreigazítva közlik a szójegyzéket.)
2. Füzesgyarmat: MNL BÉML V. A. 314. a. 19. doboz. Currens könyv 1782. év. 101–102. (103–104.) oldal.
3. Jászárokszállás: MNL JNSzML V.901. Jászárokszállás város tanácsának iratai. Prothocollum Currentalium 1781–1784. 126–168. lap.
 - 3.1. HOFFMANN TAMÁS 1956. Zsivány-argot 1782-ből. *Magyar Nyelv* 52: 89–91.
4. Jászberény: MNL JNSzML V.1.d. Jászberény város tanácsának iratai. Körlevelek jegyzőkönyve. Prothocollum Currentalium 1781–1783. 124–126. lap.
5. Kiskunfélegyháza: MNL BKML V. 101. c. Kiskunfélegyháza Város Tanácsának iratai. Körlevelek, hirdetések 1748–1848. Körlevelek jegyzőkönyve (Protocollum Currentalium) 1781–1782 T. IX. Fasc. 4. Prot. 4. 103–105. lap.
 - 5.1. [Név nélkül] 1982. Gagy, perge és társai. *Petőfi Népe* 37/107 (1982. május 9.): 4. (A cikk részleteket közöl a szójegyzékből.)
6. Kiskunhalas: MNL BKML V. 201. c. Kiskunhalas Város Tanácsának iratai. Körlevelek jegyzőkönyvei és közhirdetmények 1732–1850. X. kötet 1781–1782. 161–162.
 - 6.1. NAGY CZIROK LÁSZLÓ 1965. *Betyárélet a Kiskunságon*. Budapest, Magvető Kiadó. 326–328.
 - 6.2. NAGY CZIROK LÁSZLÓ 2002. *Kiskunhalasi krónika. Töredékek Kiskunhalas múltjából. A város néprajza, története, anekdotái a szájhagyomány és régi írások alapján*. Thorma János Múzeum Könyvei 13. Kiskunhalas, Thorma János Múzeum–Halasi Múzeum Alapítvány–Kiskunhalas Történeti Kutatása Közalapítvány. 178.
7. Kisújszállás: MNL JNSzML V.201.d. Kisújszállás város tanácsának iratai. Körlevelek jegyzőkönyve. Prothocollum Currentalium 1778–1782. Currenta-

⁹³ Az itt megadott publikációkat az irodalomjegyzék nem tartalmazza.

les a die 20a Mensis May Anni 1782 usque dein 19ata mensis 7bris anni 1782. 29. lap.

8. Kunhegyes: MNL JNSzML V.1701.c. Kunhegyes város tanácsának iratai. Körlevelek jegyzőkönyve. Prothocollum Currentalium 1781–84. 204–205. lap.
9. Kunmadaras: MNL JNSzML V.1801.c. Kunmadaras város tanácsának iratai. Körlevelek jegyzőkönyve. Prothocollum Currentalium 1781–1783. 232–233. lap.
10. Kunszentmárton: MNL JNSzML V.1901.c. Kunszentmárton város tanácsának iratai. Körlevelek jegyzőkönyve. Prothocollum Currentalium 1780–83. Protocollum Currentale № 17. 89–91. lap.

11. Makó: MNL CSML ML V. 1. c. 3. k. Körrendeletek jegyzőkönyvei (currentsek) 1782. 77 lap.

11.1. VÍGH ZOLTÁN 1989. Adatok Csanád vármegye közbiztonságáról a feudalizmus utolsó évszázadában. *Tanulmányok Csongrád megye történetéből* 14: 77–102.

12. Szabadszállás: MNL BKML V.376. a — Szabadszállás nagyközség iratai (1819–1871-ig mezőváros); A mezőváros feudális kori iratai (1622) 1692–1857. 3. sorozat — Külön kezelt tanácsíratok. 45. doboz. Körlevelek jegyzőkönyve 1781–1782. 255–256.

13. Túrkeve: MNL JNSzML V.501.c. Túrkeve város iratai. Körlevelek jegyzőkönyve. Prothocollum Currentalium 1780–83. 602–605. lap.

13.1. GYÖRFFY [o: GYÖRFFY] ISTVÁN 1910. Tolvajszótár 1782-ből. *Magyar Nyelvőr* 39: 328–329.

14. Anno 1782 az Hajdú Városokban meg fogattatott bizonyos sereg vásári tolvajok között, a lopás mesterségének könnyebb üzése végett gyakoroltatni szokott némely szóknak le írása. (BALASSA JÓZSEF a Lantos r. t. könyvesboltjában bukkant rá 1780 és 1810 közötti bejegyzések között a szójegyzékre egy a bolt tulajdonát képező könyvben, mely „*Gabrielis Gúlátsy de Eadem*” tulajdonában volt hajdan. Ennek a kéziratot könyvnek a meglétéről nincs tudomásom, a szójegyzéket BALASSA közzétételéből ismerjük.)

14.1. BALASSA JÓZSEF 1924. A magyar tolvajnyelv legrégibb emléke. *Magyar Nyelvőr* 53: 5–8.

14.1.1. ZOLNAY VILMOS–GEDÉNYI MIHÁLY 1945–1967. *A magyar fattyúnyelv szótára. I.* (Kézirat). Budapest. 0231–0232.

14.2. BALASSA JÓZSEF 1924. A régi magyar tolvajnyelv. *Detektiv Szemle* 6/4 (1924. április 5.): 10–11.

14.3. BALASSA JÓZSEF 1924. A magyar tolvajnyelvről. In: SZIRMAY ISTVÁN, *A magyar tolvajnyelv szótára*. Összeállította SZIRMAY ISTVÁN „A Rend” munkatársa. Bevezető tanulmánnyal ellátta DR. BALASSA JÓZSEF a „Magyar Nyelvőr” szerkesztője. (Mindent Tudok Könyvtár 16. sz.) Budapest, Béta Irodalmi Részvénytársaság, é. n. 3–14. (A szójegyzék a 7–9. oldalon található.)

Rövidítések

BöszSzj. = Böszörményi szójegyzékek
BöszSzj.I. = I. Böszörményi szójegyzék
BöszSzj.II. = II. Böszörményi szójegyzékek
BöszSzj.II-1. = II-1. Böszörményi szójegyzék
BöszSzj.II-2. = II-2. Böszörményi szójegyzék
EgriSzj. = Egri szójegyzékek
EgriSzj.I. = I. Egri szójegyzékek
EgriSzj.I-1. = I-1. Egri szójegyzék
EgriSzj.I-2. = I-2. Egri szójegyzék
EgriSzj.I-3. = I-3. Egri szójegyzék
EgriSzj.II. = II. Egri szójegyzék
MiskSzj. = Miskolci szójegyzék

BFL = Budapest Főváros Levéltára

MNL BaML = Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára

MNL BéML = Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltára

MNL BKML = Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltára

MNL CSML ML = Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltár Makói Levéltára

MNL FML = Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Megyei Levéltára

MNL GyMSMGyL = Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára

MNL GyMSMGyL ML = Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára Mosonmagyaróvári Fióklevéltára

MNL HBML = Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára

MNL HBML HbFl = Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára Hajdú-böszörményi Fióklevéltára

MNL HML = Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltára

MNL JNSzML = Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára

MNL NML = Magyar Nemzeti Levéltár Nógrád Megyei Levéltára

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

MNL SML = Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára

MNL SzSzBML = Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára

MNL TML = Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Megyei Levéltára

MNL VeML = Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára

MTA KIK = Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ

OSZK = Országos Széchényi Könyvtár

PMKL = Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára

Irodalom

- Államrendőrség 1911 = [Név nélkül] 1911. *A tolvajnyelv szótára*. Melléklet az „Államrendőrség” 44-ik rendkívüli számához. Budapest, A Budapesti Államrendőrség Főkapitányságának Bünyügyi Osztálya.
- BÁRCZI GÉZA 1932. *A „pesti nyelv”*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 29. Budapest.
- BÁRCZI GÉZA 1942. Jegyzetek a budapesti népnyelvről. *Magyar Néprajz* 4: 71–89.
- BÁRCZI GÉZA 1956. Legrégibb tolvajnyelvi szójegyzékünk. *Magyar Nyelv* 52: 228–230.
- BERKES KÁLMÁN 1888. *A tolvaj élet ismertetése*. Budapest, Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomda.
- [BOROSS JÓZSEF–SZÜTS LÁSZLÓ] 1987. *A mai magyar argó kisszótára*. Összeállította BOROSS JÓZSEF–SZÜTS [o: SZÜTS] LÁSZLÓ. Budapest, Idegenforgalmi, Propaganda- és Kiadványvállalat, é. n.
- CSEFKÓ GYULA 1925. Adalékok tolvajnyelvi szótáraink könyvészetéhez. *Magyar Nyelv* 21: 70–72.
- EMBER GYÖZŐ 1940. *A M. Kir. Helytartótanács ügyintézésének története. 1724–1848*. Budapest, A M. Kir. Országos Levéltár kiadványa.
- GREGOR FERENC 1972. Észrevételek a magyar tolvajnyelv néhány szlovák eredetű szaváról. *Magyar Nyelv* 68: 160–169.
- HEINLEIN ISTVÁN 1908. Egri tolvajnyelv a XIX-dik század elejéről. *Magyar Nyelv* 4: 268–269.
- HOFFMANN, OTTÓ–KIS, TAMÁS 2009. Wörterverzeichnis der Diebessprache aus Pinkafeld (Ungarn). In: EFING, CHRISTIAN–LESCHBER, CORINNA szerk., *Geheimssprachen in Mittel- und Südosteuropa*. Frankfurt am Main–Berlin–Bern–Bruxelles–New York–Oxford–Wien, Peter Lang. 103–126.
- JENŐ SÁNDOR–VETŐ IMRE 1900. *A magyar tolvajnyelv és szótára*. Irta és gyűjtötte: JENŐ SÁNDOR és VETŐ IMRE. Budapest, A szerzők sajátja.
- KIS TAMÁS 2001. Német tolvajnyelvi szójegyzék a 18. századból. *Folia Uralica Debreceniensis* 8: 251–262.
- KIS TAMÁS 2002. XVIII. századi zsványnyelvi szójegyzékeink. *Börtönügyi Szemle* 21/2 (2002. június): 67–76.
- KIS TAMÁS 2013. Zsványnyelvi emlékek Böszörményben. *Hajdúsági Tükör* 6/1 (2013. március 15.): 12–14.
- KIS TAMÁS 2020. Két újabb 18. századi zsványnyelvi szójegyzék Egerből. *Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Philosophica* 24/1: 274–286.
- LEHR ALBERT 1914. A betyárság kifejezései. *Magyar Nyelv* 10: 45–47, 90.
- NAGY SÁNDOR 1970. Zsvány nyelv a XVIII. században. *Múzeumi Kurír* 2. (1970. február): 34–36.
- NAGY SÁNDOR 1990. A hajdúkerületi törvényszék büntetés-kiszabási gyakorlata lopás miatt indított bűnügyekben 1757–1850. *A Hajdúsági Múzeum Évkönyve* 7: 67–115.
- SCHEIBER SÁNDOR 1956. Legrégibb tolvajnyelvi szójegyzékünk. *Magyar Nyelv* 52: 230.

- SCHRAM FERENC 1962. Egy 1775-i tolvajnyelvi szójegyzék. *Magyar Nyelv* 58: 107–109.
- SIKLÓSSY LÁSZLÓ 1933. A betyár beszéde. *Pesti Hírlap Vasárnapja* 55/14 (1933. április 2.) 22–24.
- TORONYAI KÁROLY 1862. *A rablóknak, tolvajoknak és kozákoknak együttvaló hamis és zavaros beszédeik, hasonlóan hamis és titkos cselekedeteik felfedezéseül összeíratott és kiadattatott a köznépnek ovakodási hasznára, és a rossz emberektől való őrizkedésekre Toronyai Károly által Békés Csabán.* Pest.
- [TÖMÖRKÉNY ISTVÁN–CSERZY MIHÁLY (?)-BÉKEFI ANTAL (??)] 1898. *Betyárlegendák. Az alföldi rablóvilág történetei.* Szeged, Engel Lajos kiadása.
- TÖRÖK GÁBOR 1957. Legrégibb tolvajnyelvi szójegyzékünk. *Magyar Nyelv* 53: 273–274.
- VARJASI IMRE 2015. Érdekességek a Hajdúkerület iratanyagából. *A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve* 34: 161–175.
- VARJASI IMRE 2016. Eleink öröksége. Néhány érdekesség a Hajdúkerület büntetőbíráskodásából. *Hajdúsági Tükör* 9/2 (2016. június 20.): 5–7.
- VARJASI IMRE 2018. „Zsivány Nyelv — Zsivány Szók”. Jogtörténeti–nyelvtörténeti emlékek a Hajdúságban. In: MEGYERI-PÁLFFI ZOLTÁN szerk., *A jogszolgáltatás története Hajdúböszörményben.* Debrecen, Debreceni Törvényszék. 112–115.

Glossaries of Outlaw Language from Böszörmény

The earliest authentic records of Hungarian cant are represented by glossaries dated from the final third of the 18th century, compiled in the process of criminal lawsuits against market thieves in Miskolc, Eger and [Hajdú]Böszörmény. The first glossary from Böszörmény was made in 1776 with its handwritten and print versions made in 1782. This paper is the first collective, philologically-reliable publication of the Böszörmény glossaries, which also introduces additional information related to these glossaries.

Keywords: outlaw language, cant, market thieves, linguistic record, glossary, Böszörmény

Kis Tamás
 ORCID: 0000-0002-9500-7525
 Debreceni Egyetem
 tkis62@gmail.com